हत्वाविभीषणंतत्रस्थाप्याथजनका-
त्मजाम् । आदायांकस्थितांकृत्वास्व-
पुरंतैर्जगामसः ॥४७॥

रामस्तांलंकांदृष्ट्वातदधीशेनलंकाधीशेनरावणेन सार्द्धं युद्धमकारयत्अकरोत्स्वार्थेणिच घटश्रोत्रःकुम्भकर्णः सहस्राक्षजितइंद्रजित् ताभ्यांयुक्तंतरावणं आहवेयुद्धेहत्वा तत्र-लंकायां तदाधिपत्येन विभीषणंस्थाप्यस्थापयित्वा अथ जनकात्मजामादायांकस्थितांकृत्वा इत्यनवसरेपिश्रीजानक्याः श्रीरामांकस्थितत्वोक्त्या श्रीराघवस्यपरमरसिकत्वंसूचितंभवति तैःविभीषणसुग्रीवादिभिः सःरामः स्वपुरंजगाम ॥४६॥४७॥

ततः सिंहासनस्थःसन् द्विभुजोरघु-
नंदनः । धनुर्द्धरःप्रसन्नात्मासर्वाभरण-
भूषितः ॥ ४८ ॥

ततोराज्याभिषेकानंतरं सिंहासनस्थःसन् द्विभुजोरघुनंदनः धनुर्धरः भुजस्थितचापः द्वयोर्भुजयोर्मुद्राधारणस्यानंतरंवर्तमानत्वेपि धनुधर इत्युक्ति स्तदायुधविशेषेषुधनुषः तन्नित्य-संयोगित्वं सूचयति प्रसन्नात्मा सर्वाभरणभूषित आसीदितिशेषः ॥४८॥

मुद्रांज्ञानमयींयामेवामेतेजः प्रकाशनं। धृत्वाव्याख्याननिरतश्चिन्मयःपरमेश्वरः॥ ४९ ॥

कीदृशोरामः यामेदक्षिणभुजे ज्ञानमुद्रांधृत्वा कनिष्टाद्यंगुलित्रयंप्रसार्य्य हृदयाधिमुखतर्जन्यं गुष्टाग्रसंयोगो ज्ञानमुद्रा वामेतेजः प्रकाशनंधृत्वा वामजानुमंडलं वामभुजयावलेनापीड्येत्यर्थः व्याख्याननिरतः इतितस्यशास्त्रोपदेष्टृत्वंदर्शितं भवति हनुमंतं च श्रोतारमिति वक्ष्यमाणात् एतेनहनूमतः श्रीरामशिष्यत्वं सूचितं शासनार्हस्यैव शिष्यत्वात् तस्यतुशासनार्ह त्वेनैवाग्रतोधृत्वा श्रोतृत्वकरणात् अतएवतन्मालामंत्रेतस्य सकलमंत्रागमाचार्येति सकलमंत्रागमाचार्यत्वस्मरणेन संप्रदायप्रवर्त्तकत्वावगमात् ततस्तु श्रीहनुमदनुयायिनां हनुमतइव श्रीरामानन्यभक्तानां श्रीरामसंप्रदायित्वेन श्रीरामगोत्रत्वंवोधव्यं चिन्मयः इति तद्विग्रहस्यापि चिद्रूपत्वमुक्तंभवति अन्यथास्वरूपतोजीवस्यापिचिद्रूपत्वेन चिन्मयत्ववचनंनिरर्थकंस्यात परमेश्वरः ब्रह्मादीमपि नियंतेत्यर्थः ४९। तदेवमत्रश्रीरामचरित्रोपक्रमे अत्ररामोऽनंतरूप स्तेजसांवन्हिनासमः॥ सत्वनुष्णगुविश्वश्चे दम्भिसोमात्मकंजगत्। द्विभुजः कुंडलीरत्नमालीधनुर्धरः॥ इत्यादिनाजगतकारणस्य द्विभुजत्वंधनुरायुधत्वं चोक्त्वापुनस्तदुप-

संहारे द्विभुजोरघुनंदनः धनुर्धरःप्रसन्नात्माचिन्मयःपरमेश्वरः इत्युक्त्यातस्यपरमेश्वरस्य द्विभुजत्वंधनुर्धरत्वंचस्वभाविक-मितिस्फुटीकृतं नचदाशरथिमात्रस्यद्विभुजत्वमुक्तमितिवाच्यं जगत्कारणावस्थायां तस्यद्विभुजत्वानंगीकारे अनंतरूपः विश्वश्चेदग्निसोमात्मकंजगत् चिन्मयः परमेश्वर इत्यादि विशेषणवैयर्थ्यापत्तेः बाहूराजन्यकृत इतिकारणवाचकश्रुत्यं-तरश्रुतद्विभुजत्व विरोधाच्च ननुपूर्वतापिनीयांते गदाब्जशं-खादिधरंभवारिं तथा शंखचक्रेगदाब्जेधृत्वांतर्दधे इतिचतु-र्भुजस्यापिलिंगमुक्तं तेनेदंज्ञायते लीलाविभूतौद्विभुजोधनुर्ध-रोपिसन्स्वर्गारोहणसमये चतुर्भुजः सन्शंखादिकंधृत्वास्वधामा-गमदितिचेन्नअभ्यासलिंगसहकृतयाद्विभुजश्रुत्याअभ्याससहा-यस्यचतुर्भुजलिंगस्यबाधात् लिंगाच्छ्रुतिर्बलीयसीतिमीमांसको-क्तेश्चतदाशंखचक्रादिधारणोक्तेःद्विभुजधनुर्धराच्छ्रीरामात्परमे-श्वरात्शंखचक्रादिधरः परमेश्वरः कश्चिदन्योसएवचायंइत्यादि-शंकानिवृत्यर्थकत्वेनान्यथासिद्धेः तापिनीयोपबृंहणभूतेवाल्मी-कीयेपिभ्रातृभिः सहदेवाभैः प्रविशस्वस्वकांतनुं विवेश वैष्णवंतेजः सशरीरः सहानुजः इतितथाशरानानावि-धाश्चैव धनुरायत्तमुत्तमंपंचायुधाश्चतेसर्वेययुःपुरुषविग्रहाःइति-चद्विभुज विशिष्टस्यस्वार्गारोहणोक्तेः शंखादिपंचायुधानांमू-र्त्तिमतांच तेनसहगमनोक्तेश्च तापिनीयदृष्टचतुर्भुज लिंगस्या-न्यथासिद्धेः तत्रत्यस्यगदाब्जशंखादिधरं भवारियोध्यायेदि-

स्यस्यवाक्यस्य गर्वाद्युपसन्दितं सयोध्यायै दित्यर्थकत्वोपपत्तेः तथाशंखचक्रेगदाब्जेधृत्वाइत्यस्य शंखादीन्स्वेनसहनीत्वात्ते-षांस्वसमीपेंऽतर्धानतयास्थितानां प्रकटीकृत्यान्तर्दधे इत्यर्थक त्वोपपत्तेश्चेतिसंक्षेपः अथयंत्रमुद्धरति उदग्दक्षिणयोरिति।

उदग्दक्षिणयोः स्वस्यशत्रुघ्नभरतौधृतः।

पुनः कीदृशोरामः स्वस्यउदग्दक्षिणयोः भागयोःशत्रु-घ्नभरतौधृतः धृतवान्कर्त्तरिक्तः।

हनूमंतंच श्रोत्रारमग्रतः स्यात्त्रि-कोणकं। भरताधस्तुसुग्रीवं शत्रुघ्नाधो-विभीषणं ॥५०॥

स्वस्याग्रतः हनूमंतंचधृतः धृतवान् अत्राग्रतइतिपदं श्रीरामस्याग्रभागे हनुमत्स्थितिं सूचयन् तत्स्थितिदेशं पूर्व देशंसूचयति तद्देशस्य श्रीरामस्याग्रतनदेशत्वात् पूजकस्यतु श्रीरामसन्मुखस्थित्यौचित्यात् पूज्यपूजकयोर्मध्यं पूर्वस्यादिति स्मृतेश्च पुनः पश्चिमे लक्ष्मणंधृत्वेति हनुमतसन्मुखस्थलक्ष्म-णस्य श्रीरामपश्चिमदेशस्थत्ववचनानुरोधाच्च कीदृशंहनुमंतं श्रोतारं वक्ष्यमाणषट्कोणावयवभूतमुपपादितं त्रिकोणमुप-संहरति स्यात्त्रिकोणकमिति षट्कोणावयवभूतं त्रिकोणांतरं निरूपयति।

भरताद्यस्तुसुग्रीवं शत्रुघ्नाद्योविभीषणमितिधृतवान् । ५१ ।

पश्चिमे लक्ष्मणं धृत्वा धृतच्छत्रं सचा-
मरं । तदधस्तौ तालवृन्तकरौ त्र्यस्रं पुन-
र्भवेत् ॥ ५२ ॥

पश्चिमेबीजस्यस्वस्यपश्चिमभागे पश्चिमदिक्स्थे द्वितीय त्रिकोणस्यकोण इत्यर्थः लक्ष्मणंधृत्वाधृतवान् कीदृशंतंधृत-छत्रं सचामरं चामरछत्रधृतवंतमित्यर्थः सुग्रीवविभीषणौतुव्य-जनहस्तावित्याह तदस्ताविति तदधः तयोर्भरतशत्रुघ्नयोधस्तौ सुग्रीवविभीषणौतालवृंतकरौ व्यजनहस्तौधृतवानित्यर्थः द्विती यत्रिकोणमुपसंहरति त्र्यस्रंपुनर्भवेदिति त्र्यस्रंत्रिकोणं ।

एवं षट्कोणमादौस्वदीर्घांगै रेषसं-
युतः द्वितीयंवासुदेवाद्यैराग्नेयादिषुसं-
युतः ॥ ५३ ॥

एवंत्रिकोणद्वयस्यमेलने षट्कोणंभवेदितिपूर्वेणैवक्रि-यापदेनान्वयः अत्रेयंव्यवस्था प्रथमंषट्कोणंलिखित्वा तन्मध्य गेकोष्ठेश्रीरामरूपंवह्निबीजंलिखेत् तस्यबीजस्यदक्षिणभागे-

प्रथमत्रिकोणस्यदक्षिणकोणवहिर्भागे भरतमंत्रवीजंलिखेत्
वीजस्योत्तरदिक्स्थेतस्यैवत्रिकोणस्योत्तरकोण वहिर्भागेशत्रु-
घ्नवीजंलिखेत् वीजस्यपूर्वदिक्स्थे तस्यैवत्रिकोणस्यपूर्वको-
णे वहिर्भागेहनुमद्वीजंलिखेत् पुनः वीजस्यदक्षिणादिक्स्थे-
द्वितीयत्रिकोणस्य दक्षिणकोणे भरतकोणादधस्तात्लिखिते
सुग्रीववीजंलिखेत् तस्यैवोत्तरदिक्स्थे द्वितीयत्रिकोणस्यो-
त्तरकोणेवहिर्भागेविभीषणवीजंलिखेत्वीजस्य पश्चिमदिक्स्थे
तस्यैवत्रिकोणस्यपश्चिमकोणे वहिर्भागेलक्ष्मणवीजंलिखेत्एवं
तत्तद्वीजसहितंषट्कोणंकुर्यात् अथपूज्यस्यश्रीरामस्यपौर्वापर्येणनां
गाद्यावरणानिवक्ष्यन् प्रथमषट्कोणांतर्गतमंगावरणमाह आदौ-
स्वदीर्घांगैरिति आदौप्रथमावरणेहनुमदादीनांचतुर्थावरणेपूज्य-
त्वविधानात् एवंकर्णिकास्थितोरामः षट्कोणेषुस्वशब्देनरां-
वीजंतेनयोजिताः दीर्घा आ ई ऊ ऐ औ अः तेषट् रां रीं रूं
रैं रौं रः इत्येवंरूपाः भवन्ति तैर्युक्तानिअंगानिहृदयादीनि-
षट्तैर्युक्तः पूज्यइतिवक्ष्यमाणपंचमेनान्वयः अंगानांपूजास्था-
नक्रमः आग्नेयनैरृत्यवायव्येशानकोणेषु हृदयादिकवचांतंपु-
रतोनयनं पश्चिमेअस्त्रायफडितिद्वितीयमावरणमाह द्वितीय-
मिति अत्रयद्यपिवासुदेवाद्यावरणंद्वितीयमुक्तं तथापिषट्को-
णानंतरं वर्त्तुलाकारां रेखांकृत्वा क्रियमाणाष्टदलमूले आग्ने-
यीमारभ्य आत्मनेनमः अंतरात्मनेनमः परमात्मनेनमः ज्ञाना-
त्मनेनमः प्राचीमारभ्यनिवृत्त्यैनमः प्रतिष्ठायै विद्यायै शांत्यै

इति द्वितीयंबोध्यं अगस्त्यसंहितायां तथोक्तत्वात् अत्रवासु-
देवादीनां यद्द्वितीयत्वमुक्तं तत्रावरणापेक्षयाअन्यत्रात्मादीनां
द्वितीयावरणत्वोक्तेः किंतुद्वितीयथानापेक्षयाषट्कोणापेक्षया
ष्टदलस्यद्वितीयत्वात् यद्वाष्टदलमध्योक्तानामावरणानांद्वि-
तीयत्वापेक्षयेतिबोद्धव्यं ततस्तस्यैवाष्टदलस्य पत्रेषुआग्नेयी-
मारभ्यवासुदेवायनमः संकर्षणाय प्रद्युम्नाय अनिरुद्धाय
प्राचीमारभ्यश्रियैनमः सरस्वत्यै प्रीत्यैरत्यै तृतीयावरणेवासु-
देवाद्यैः संयुतोरामः आग्नेयादिषुपूज्यइत्यर्थः । ५३ । चतुर्था-
वरणमाह ।

तृतीयंवायुसूनुञ्च सुग्रीवंभरतंतथा ।
विभीषणंलक्ष्मणंच अंगदंचारिमर्दनं ॥
५४ ॥

ततस्तस्यैवाष्टदलस्य पत्राणामंतर्भागेषुप्राचीमारभ्य
वायुसूनुं सुग्रीवंभरतंविभीषणं लक्ष्मणंअंगदंशत्रुघ्नंजामवंत
मिति चतुर्थावरणंविन्यसेत तैःसंयुतः श्रीरामस्तत्रपूज्यइत्यर्थः
अत्रापिवायुसून्वादीनां यत्तृतीयत्वमुक्तंतदष्टदलोक्ततृतीयत्वा
पेक्षयेतिज्ञेयं सुंदरीतंत्रेप्रथमाष्टदलमूलदेशे आत्मादीनांदल-
मध्यभागेवासुदेवादीनांदलांतभागे वायुसुन्वादीनामावरणा-
नामुक्तत्वात् ॥

षट्कोणेप्रथमावृत्तिः स्यादंगैरग्नितःक्रमात् द्वितीयास्मादिकैर्देवै रष्टाब्जेमूलकेतथा तृतीयावासुदेवाद्यै रष्टपत्रेतथैवच चतुर्थीवायुपुत्राद्यैः पत्राग्रेपूर्वतः क्रमादिति पंचमावरणमाह ।

जामवंतांचतैर्युक्त स्ततो धृष्टिर्जयंतकः । विजयश्च सुराष्ट्रश्च राष्ट्रवर्द्धन एवच ॥ ५५ ॥

अकोपोधर्मपालश्चसुमंत्र स्तवैभिरावृत्तः । ततःसहस्रदृक्वह्नि धर्मरक्षोवरुणानिलाः ॥ ५६ ॥

इंद्वीशधात्रनंताश्च दशभिस्तवैभिरावृत्तः । बहिस्तदायुधैः पूज्योनीलादिभिरलंकृतः ॥ ५७ ॥

पंचमावरणमाह ततोधृष्टिरिति जामवंतश्चतुर्थावरणांतर्गत्वात् ततः प्रथमाष्टदलानंतरंवर्त्तुलाकारांरेखांकृत्वा तद्बहिःपुनरष्टदलंकुर्यात्त स्यैवाष्टदलस्यपत्रेषु प्राचीमारभ्यधृष्ट्यादीन्विन्यस्य तैरावृत्तः श्रीराम:पंचमावरणेपूज्यः इत्यर्थः

षष्टावरणमाह ततःसहस्रदृगिति अक्षराधिक्यंछांदसं पूर्वादि दिक्षुक्रमादिंद्रादीन्विन्यस्य पूर्वेशानयोर्मध्येधातारं नैरृत्यपश्चिमयोर्मध्येऽनंतंशेषंचविन्यस्यैभिर्दशभिरावृत्तोरामः षष्टावरणेसंपूज्य इत्यर्थः सप्तमावरणमाह वहिरितिषष्टावरणाद्वहिस्तदायुधैर्वज्रशक्तिदंडखड्गपाशध्वजगदा शूलपद्मचक्रैरिंद्रादिदशायुधैःसंयुतोरामः सप्तमावरणेपूज्यइत्यर्थः ततः षोडश दलेनीलनलसुखेनमैंदद्विविद सरभचंदनगवाक्षाकिरीटकुंडल श्रीवत्सकौस्तुभ शंखचक्रगदापद्मैरलंकृतोरामोऽष्टमावरणेपूज्य इत्यर्थः नवमावरणमाह।

वशिष्ठवामदेवादिमुनिभिः समुपासितः।

ततोद्वादशदलेवशिष्ठाय वामदेवाय जावालिने गौतमाय भरद्वाजाय विश्वामित्राय वाल्मीकिने नारदाय सनकाय सनंदनाय सनातनाय सनत्कुमाराय एभिरुपासितोरामोनवमावरणेपूज्य इत्यर्थः नचात्रषोडशदलस्यानंतरंद्वादशदलोक्तिर्नोपपद्यते क्रमविरोधादित्याशंकनीयं श्रीयंत्रादौचतुर्दशदलाद्यनंतरमष्टदलादीनांदृष्टत्वादितिअग्रेवक्ष्माणयंत्रोद्धारानुरोधेनाऽत्रध्रुवाद्यावरणंदशमाभिप्रेतंतद्यथा द्वात्रिंशद्दले ध्रुवाय धराय सोमाय अद्भ्यः अनिलाय अनलाय प्रत्यूषायप्रभासायइत्यष्टौवसवः वीरभद्राय शंभवे गिरीशाय अजैकपदे अहिर्वुध्न्याय पिनाकिने भुवनेशाय कपालिने दिक्पतये स्थाणवे-

भर्गायइत्येकादशरुद्रावरुणाय सूर्यायवेदांगाय भानवेइन्द्राय-रवयेगभस्तये यमाय हिरण्यरेतसे दिवाकराय मित्रायविष्णवे-नमः इतिद्वादशादित्याद्वात्रिंशत्तमेपत्रे धात्रेनमः इत्येवमे-भिर्धुवादिभिर्युतो रामोदशमा वरणेपूज्यः सम्प्रदायस्तु अङ्गा-वरणांप्रथमं आत्माद्यावरणां द्वितीयं वासुदेवाद्यावरणां तृतीयं हनुमदाद्या वरणां चतुर्थं धृष्ट्याद्यावरणां पञ्चमं वशिष्ठाद्या-वरणांषष्टं नीलाद्यावरणांसप्तमं ध्रुवाद्यावरणमष्टमं द्वात्रिंश-द्दलस्थं इन्द्राद्यावरणां तु प्रथम भूगृहस्थं नवमं दशमं तु वज्राद्यावरणांद्वितीयभूगृहस्थं इत्थमेवोक्तसुन्दरीतन्त्रे तृती-यदले षट्कोण प्रथमावृत्तिः स्यादङ्गैरग्नितःक्रमात् द्वितीया त्मादिकैर्देवैरष्टाव्जमूलके तथा तृतीया वासुदेवाद्यैरष्टपत्रे तथैवच चतुर्थी वायुसून्वाद्यैः पत्राग्रेपूर्वतः क्रमात्धृष्ट्याद्यैः पञ्चमावृत्तिः द्वितीयाष्टदलेतथा षष्टीद्वादशपत्रेषु वशिष्ठाद्यै-र्महर्षिभिः सप्तमीषोडशाव्जेस्यान्नीलाद्यै कपिपुङ्गवैः ध्रुवाद्यै रष्टमीज्ञेयाद्वात्रिंशदलपद्मकेइन्द्राद्यैर्भूगृहे नित्यं नवमावरणां भवेत्तदस्त्रैर्वज्रशक्त्याद्यैर्दशमावरणां शुभ मिति द्वितीये भूगृहे जानीयात्श्रीमत्परपार्षदेभ्योनमःइतितृतीयेभूगृहेततोवह्निर्नागे-भ्यः पुष्पांजलिंदत्वा सपरिवाराय श्रीरामायभगवतेधूपाद्युपचा-रान्कल्पये दित्यावरणपूजेति एतावांस्तुविशेषः अत्रवशिष्टा-द्यावरणेयत्रगौतम भरद्वाजविश्वामित्रवाल्मीकिनः पूज्यत्वेनो-क्तासुंदरीतंत्रेतत्रगौतमादिस्थानेषुकात्यायनमार्कंडेयपर्वतकश्य

पःपूज्यत्वेनोक्ता इंद्राद्यावरणेच सोमस्थानेकुबेर उक्तः अनंत-
स्थाने विष्णुरिति अन्यत्सर्वमत्रतत्रचसमानं तत्रप्रत्यावरणं
तैस्तैर्युतं श्रीरामंसंपूज्यानंतरं अभीष्टसिद्धिंमेदेहि शरणागत-
वत्सलभक्त्यासमर्पयेतुभ्यं प्रथमावारणार्चनम् अभीष्टसिद्धिंमेदे-
हिशरणागत वत्सल भक्त्यासमर्पयेतुभ्यं द्वितीयावरणार्चनम्
एवंतृतीयावरणपूजनं एवंचतुर्थावरणपूजनमित्येवं विधंमंत्रमु-
च्चार्योच्चार्य प्रत्यावरणपूजानंतरं तत्फलं श्रीरामायसमर्प्या नं
तरंपुष्पांजलिंदद्यादित्याहु र्यंत्रपूजाविधानज्ञाः अपरं चां गुष्ठ-
तर्जनीभ्यांपुष्पंगृहित्वा तत्पुष्पमंगुलीभ्यांसहितंयंत्रराजस्य-
मध्येनिधाय चतुरोयंत्रप्राणप्रतिष्ठा मंत्रान्दशवारं त्रिवारंवाप-
ठित्वाएकवारंतुनैवरामस्यप्राणाइत्यादिस्थलेषु सावरणस्यरा-
मस्यप्राणाइहप्राणाः तथासावरणस्य रामस्यजीवइहस्थितः
तथा सावरणस्यरामस्येन्द्रियाणि तथा सावरणस्य रामस्य
वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रंघ्राणप्राणाइहागत्यसुखंचिरंतिष्ठंतुस्वाहाइत्ये-
वंपठित्वासावरणस्य रामस्य तत्रप्राणप्रतिष्ठांकृत्वापश्चाद्यंत्रा-
जंपूजयेदित्यपितेवदंति मंत्रास्तु ॐ आं ह्रीं क्रौं यं रं लं वं शं
षं सं हं हं सः रामस्यप्राणाइहप्राण १ ॐ आं ह्रीं क्रौं यं रं लं
वं शं षं सं हं हं सः रामस्यजीवइहस्थितः ॐ आं ह्रीं क्रों
यं रं लं वं शं षं सं हं हं सः रामस्यसर्वेन्द्रियाणि ॐ आं ह्रीं
क्रों यं रं लं वं शं षं सं हं हं सः रामस्य वाङ्मनः चक्षुः श्रो-
त्रघ्राणप्राणा इहागत्यसुखंचिरं तिष्ठंतुस्वाहे त्येतेचत्वारोविज्ञे-

याः पूजायंत्रमुपसंहरतिएवमिति ।

एवमुद्देशतः प्रोक्तं निर्देशस्तस्य-
चाधुना ॥ ५८ ॥

एवंपूर्वोक्तप्रकारेणपूजायंत्रं संक्षेपतः प्रोक्तं अथधारण यंत्रप्रकारंप्रतिजानीतेति निर्देशइतितस्यप्रसिद्धस्यधारणायं-त्रस्य निर्देशोऽधुनोच्यते धारणायंत्रंनाम पूर्वोक्तरीत्यापूर्वोक्त-मंत्रै वक्ष्यमाणस्ययंत्रस्यप्राणप्रतिष्ठादिकंकृत्वा कंठादिषुधार्य तेयस्मात्तस्मादुच्यते धारणायंत्रमिति ।

त्रिरेखापुटमालिख्य मध्येतारद्वयं-
लिखेत् । तन्मध्येबीजमालिख्यतदधः
साध्यमालिखेत् ॥ ५९ ॥

द्वितीयांतंचतस्योर्द्ध्वंषष्ठ्यं तंसाधकं
तथा । कुरुद्वयंच तत्पार्श्वेलिखेद्बीजां-
तरेरमां ॥ ६० ॥

तत्सर्वंप्रणवाभ्यांच वेष्टयेच्छुद्धबुद्धि-
मान् ।

त्रिरेखेतित्रिरेखापुटं षट्कोणं पूर्वोक्तरीत्याआलिख्य-मध्येकर्णिकायांतारद्वयंलिखेत् तन्मध्येप्रणवद्वयमध्ये वी-जंरांवीजमालिख्य तदधः वीजाधोभागे साध्यंसाधनीयमर्थं द्वितीया विभक्त्यंतमालिखेत् तस्यवीजस्योर्ध्वेउपरिभागे षष्टीविभक्त्यं तंसाधकं च लिखेत् कुरुद्वयमितितत्पार्श्वेवीज-स्यपार्श्वयोः कुरुद्वयंलिखेदित्यन्वयः वीजांतरेवीजस्योदरेरमां श्रीवीजंलिखेत् तत्सर्वमितिसाध्यादिसहितंवीजं प्रणवाभ्यां परस्परसन्मुखाभ्यां वेष्टयेत् शुद्धवुद्धिमान्।

दीर्घभाजिषडस्रेषु लिखेद्वीजंहृदा-दिभिः॥ ६१ ॥

हृदयशिरः शिखाकवचनेत्रास्त्रैःसहितं वीजंलिखेत् कीदृशंवीजं दीर्घभाजिआकारादिभिः षडभिर्दीर्घैर्युक्तमित्यर्थः आग्नेयनैऋत्यवायव्येशानेषुहृदयादीनिपूर्वतोनेत्रंअस्त्रंचपृष्ठतः ॥ ६१ ॥।

कोणपार्श्वेरमामाये तदग्रेऽनंगमा-लिखेत्। क्रोधंकोणाग्रान्तरेषुलिखेन्मंत्र्य भितोगिरम्॥ ६२ ॥

कोणपार्श्वेइतिषण्णांमपिकोणानांपार्श्वयोः वामेह्रीमि-

तिमायाबीजं दक्षिणेश्रीरमाबीजं विलिख्य तदग्रेकोणानाम-ग्रेक्लीमित्यनंगबीजंलिखेत् क्रोधंकवचबीजंहुंकारं कोणाग्रांतरे-षु कोणेषुयान्यग्राणितेषामंतरेषुअभ्यंतरभागेषु लिख्येतिद्धांद संलिखित्वा अभितःकोणानांसमंततः गिरंऐमितिवाग्बीजं लिखेत् अत्रतांत्रिकाः रांबीजस्यसमीपेदक्षिणेभागे इतद्वाम-भागेई इतिद्वेनेत्रेलेखनीये तथैवउऊइतिद्वौकर्णौलेखनीयावि-तिवदन्ति तन्न तथैवानुक्तानां ऋ ॠ ऌ ॡ इत्यादीनांसर्वे-षांमात्रिकाक्षराणां नासिकाकपोलादिरूपत्वेन नासिकाकपो-लादिस्थानेषुलेख्यत्वात् वस्तुतस्तु अनयोपनिषदारांबीजस्य रामरूपत्वेन स्वतएवनेत्रकर्णनासिकाकपोलाद्य शेषावयवत्व-त्वंमत्वाषट्कोणे इकारोकाराद्यक्षराणां लेखनस्यानुक्तत्वात् ।

वृत्तत्रयंसाष्टपत्रंसरोजेविलिखेत्स्वरा न्। केशरेचाष्टपत्रेचवर्गाष्टक मथालि-खेत् ॥ ६३ ॥

वृत्तत्रयमिति षट्कोणस्योपरिभागे वर्त्तुलरेखात्रयं अष्टपत्रेणसहितंसाष्टपत्रंलिखित्वा स्वराणांमपिकोणानांपरितो वहिर्भागे वर्त्तुलरेखात्रयंलिखित्वात्तस्य रेखात्रयस्योपरिभागे समंततःअष्टदलं लिखित्वेत्यर्थः तस्मिनष्टदलेसरोजे केसर-थानेकेसरस्थानैरंतर्येणषोडशस्वरेषुमध्ये प्रतिदलंद्विर्द्विःस्वरौ

विलिखेदित्यर्थः तेषुमालामनोर्वर्णान्विलिखेदुर्मिसंख्ययाअष्ट
पत्रे अष्टानांपत्राणांमध्येवर्गाष्टकं क चटतपयशल वर्गाणा-
मष्टकंयथालिखेत् अष्टपत्रस्यपूर्वादिदिक् क्रमतःप्रतिपत्रंलि-
खितयोः स्वरयोरुपरिभागेएकमेकंवर्गंलिखेदित्यर्थः ।

**तेषुमालामनोर्वर्णान् विलिखेदूर्मि-
संख्यया। अन्तेथपञ्चाक्षरानेवंपुनरष्ट
दलंलिखेत् ।६४॥**

तेषुमालेतितेष्वेवाष्टतत्रेषुमालामंत्रस्य वक्ष्यमाणस-
प्तचत्वारिंशदक्षरस्य वर्णान्प्रतिपत्रं ऊर्मिसंख्ययालिखेत्
प्रतिपत्रंलिखितानां वर्णानामुपर्युपरिभागे मालामंत्रस्यषट्
षट्वर्णान् अन्तिमेपंचवर्णानलिखेदित्यर्थः तदेवस्फुटयति-
अन्तेपंचाक्षरानिति अन्तेचरमपत्रेअवशिष्टान्मालामंत्रस्यपंचा-
क्षरानविलिखेदितिपूर्वेणान्वयः पुनरितिपूर्वलिखिताष्टदलो
परिवृत्तंकृत्वा तदुपरि पुनरष्टदलंलिखेत् ।

**तेषु नारायणाष्टार्णं लिखेत्तत्केसरे-
रमाम् । तद्बहिर्द्वादशदलं विलिखेद्दा-
दशाक्षरम् ॥६५॥**

तेष्वष्टदलेषु नारायणमंत्राष्टवर्णान्यथासंख्यं लिखेत्
तत्केसरे तस्मिन्नेवाष्टपत्रे केसरस्थाने प्रतिपत्रं रमां श्रीबीजं
केसरवदेव लिखेदित्यनुवर्त्तनीयं तद्बहिर्द्वितीयाष्टदलाद्बहिर्वृ-
त्तंकृत्वा तदुपरिद्वादशदलं लिखेत् तथा पूर्वां दिशमारभ्य

पत्रेषु यथाक्रमं द्वादशाक्षरं लिखेत् द्वादशाक्षर मुद्धरति।

तथों नमोभगवतेवासुदेवायइत्ययम्। आदिक्षान्तान्केसरेषु वृत्ताकारेण संलिखेत् ॥६६॥

तस्यैव द्वादशदलस्य केसरेषु अ आदिर्येषां क्ष अन्ते येषां ते च ते च आदि क्षान्ता स्तानादि क्षान्तान् अकारमारभ्य क्षकारपर्यन्तानेकपञ्चशब्दार्णान् लिखेत् तत्रापिचतुर्षु दलेषु क्रमेण चतुश्चतुःसंख्यया षोडशस्वरान् लिखेत् तदनन्तरेषू पञ्चसुपत्रेषु क्रमेण पञ्च पञ्च संख्ययाकादिमावसानान्वर्णान् लिखेत् दशमेपत्रे य र ल व इति चतुर्वर्णान् एकादशमे पत्रे शषसह इति चतुर्वर्णान् द्वादशमेपत्रे लं क्षं इत्यवशिष्टं वर्णद्वयं वृत्ताकारेण संलिखेदित्यर्थः

तद्बहिः षोडशदलं लिखेत्तत्केसरे ह्रियम्वर्म्मास्त्रनति संयुक्तं दलेषुद्वादशाक्षरम् ॥६७॥

तद्बहिः द्वादशदलाद्बहिर्द्वादशदलोपरिवृत्तं कृत्वा तदुपरि षोडशदलं तत्केसरस्थाने ह्रियं ह्रींवीजं लिखेत्दलेषु-

षोड़शाक्षरलेखनमाह वर्मास्त्रेति वर्म हुंकारः अस्त्रंफटकारः नतिर्नमश्शव्द एतैरन्त्य भागसंयुक्तं द्वादशाक्षरं दलेषुषोड़श पत्रे यथासंख्यमालिखेत द्वादशपत्रेषु वासुदेवमंत्रस्य श्रोमार रभ्य यकारपर्यन्तान्द्वादशाक्षरान लिखेत् अत्रशिष्टेषु चतुर्षु पत्रेषु यथा संख्यं

हुंकारं फट्कारं नकारं मकारंच लिखेदित्यर्थः

तत्सन्धिषवीरजादीनां मन्त्रान्मन्त्री समालिखेत । हं स्रं भृं ब्रं लं शं जृं चा लिखेत्सम्यक् ततोवहिः ॥६८॥

तत्संधिष्विति तेषां षोड़श दलानां सन्धिविभागेषु षोड़शदलस्योपरिवृत्तं षोडशदलस्योपरिभागे वृत्तस्याधोभागे षोडश्सुसन्धिविभागेषु ईरजादीनां हनुमदादीनां मन्त्रान्वीजरूपान्समा लिखेत् हनुमत्सुग्रीवभरतविभीषणलक्ष्मणशत्रुघ्नजाम्बवतां वीजानि चकारादङ्गदधृष्ट्यादीनां च वीजानि लिखेत आद्यं वीजं हनुमतः द्वितीयं सुग्रीवस्य तृतीयंभरतस्य चतुर्थं विभीषणस्य पञ्चमं लक्ष्मणस्य षष्ठं लक्ष्मणवीजानन्तरं अं इति अङ्गदस्य वीजं वोधव्यम् विभीषणं चाङ्गदं चारिमर्दनमिति प्रागुक्तत्वात् शृं शत्रुघ्नवीजं जृं जाम्बवतोवीजं चकारात् धृष्ट्यादि मन्त्रिणां वीजानामपिग्रहणं तानि लिखेत् तत्र धृमिति धृष्टिवीजं जमिति जयन्तीवीजं वि मिति

विजय वीजं सुमितिसुराष्ट्रवीजंरामितिराष्ट्रवर्द्धनवीजं अमिति अकोपवीजम् धमिति धर्मपालवीजं सुमिति सुमंत्रवीजं ज्ञेयं तत्तन्नामाद्यक्षराणां विन्दुशिरस्कानामेव वीजत्वं हं हनुमते नमः भं भरतायनमः लं लक्ष्मणायनमः शं शत्रुघ्नायनम इत्यादि मंत्रेषु तत्तद्वीजत्व दर्शनात् ततोवहिर्हनुमदादिषोड-शवीजेभ्योवहिरित्यर्थः

द्वात्रिंशारं महापद्मं नादविन्दुसमा-युतम् । विलिखेन्मन्त्रराजार्णां स्तेषु पत्रेषु यत्नतः ॥६९॥

द्वात्रिंशारं द्वात्रिंशत्पत्रं महापद्मं नादविन्दुसमायुतं सम्यक्स्पष्टतयाऽलिखेत् महापद्मत्त्वमस्य मंत्रराजलेखनयोग्य त्वात मंत्रराजश्चात्ररामभद्रमहेष्वाश रघुवीरेत्यादि श्रीरामाऽ-नुष्टुभं ज्ञेयं प्रतिपत्रमेकैकाक्षरतया द्वात्रिंशद्दलेषु द्वात्रिंशद-क्षराणि पूर्वादिक्रमतः स्थाप्यानि दलस्य केसरभागे नाद-विन्दुं च लिखेत् तत्राऽर्द्धचन्द्राकारोनादस्तस्योपरिविन्दुश्च यत्तुनादः प्रणवस्य चतुर्थोऽवयव इत्युक्तं तन्नोपपद्यते नादः षष्ठोक्षरोभवतीति प्रणवावयववोधक श्रुतिविरोधात् अर्द्धमा-त्राश्चतुर्थाक्षरोभवतीतिअर्द्धमात्रयास्तच्चतुर्थावयवत्वश्रवणा-च्च अर्द्धमात्रात्मकोरामो ब्रह्मानन्दैक विग्रह इत्यत्राप्यर्द्धमा-

त्रायास्तच्चतुर्थावयवत्वोपपत्तेः "अर्द्धमात्रात्मकः कृष्णोयत्र-विश्वं प्रतिष्ठितमिति" गोपालतापनीयेऽप्यर्द्धमात्राया एव प्रणवचतुर्थावयवत्वावगमाच्च—

सायावसानेऽस्यचतुर्थ्यर्द्धमात्रेति नृसिंहतापनीयेऽप्य-र्द्धमात्रायास्तच्चतुर्थावयवत्व श्रवणाच्चेतिअतोविन्दुःप्रणव-स्य पञ्चमावयवोनादः षष्ठस्ताभ्यां समायुक्त मितिज्ञेयं ना-देत्यादिव्यत्ययेनशक्त्यनङ्गरमायुतमिति कचित्पाठःतत्रशक्तिः ह्रीं वीजं क्लीमिति अनङ्गवीजं श्रीमिति रमा वीजमेतैर्युत-मित्यर्थः ॥ ६९ ॥

ध्यायेदष्टवसूनेकादश रुद्रांश्च तत्र वै ।
द्वादशेनांश्चधातारं वषट्कारंततोवहिः॥७०॥

तेषु वृत्ताकारेण लिखितेषुपत्रेषु मंत्रराजस्यश्रीरामा-ऽनुष्टुभस्य द्वात्रिंशद्वर्णानविलिख्य तत्रचैवपत्रेषुध्रुवादीन्य-त्नतोध्यायेदितिसंवंधः तेच " ध्रुवोधरस्तथासोम आपोवायु-स्तथाऽनलः । प्रत्यूषश्चप्रभासश्च वसवोऽष्टौप्रकीर्तिताः" वीरभद्रशंभुगिरीशाजैकपादाऽहिर्वुध्न्यपिनाक्यपराजितभुवना-धीशकपालिदिक्पतिस्थाणवइत्येकादशरुद्राः तापश्रेणिविदा-रणोदत्ताः तथा " वरुणः सूर्यवेदाङ्गौभानुरिन्द्रोरविस्तथा । गभरितश्चयमः स्वर्णरेताचैवदिवाकरः । मित्रोविष्णुरिति

प्रोक्ताद्वादशामीदिवाकरा" इत्येतानष्टवसूनेकादशरुद्रान्द्वादशा र्कांश्चपूर्वादिपत्रेषु यथासंख्यंध्यायेत् द्वात्रिंशत्तमे पत्रे धातारं ध्यायेत् ध्यानपूर्वकं पत्रेषुलिखित्वा पूजयेदितिततोवहिर्द्वात्रिं- शद्दलाद्वहिर्भागेषुद्वात्रिंशदलोपरिवृत्तंकृत्वा ततोवहिः प्रति पत्रकोणोपरि व षट्कारंलिखित्वा पूजयेदितिशेषः ॥ ७० ॥

भूगृहं वज्रशूलाढ्यं रेखात्रय सम- न्वितं । द्वारोपेतं चराश्यादि भूषितं फणिसंयुतं ॥ ७१ ॥

तद्वहिः भूगृहंचतुरस्रंकुर्यात् कीदृशं वज्रशूलाढ्यं भू गृहस्यचतुर्णामपि कोणानामुपरि शूलस्यतदुपरिवज्रस्यचा कारंलिखेदित्यर्थः तत्रत्रिशूलस्याकारंस्फुटतरंवज्रस्याकारं तुया दृशंसदंडंत्रिषंडं कंभवति तत्सदृशंलिखेदितिज्ञेयं रेखात्रयेति रेखासत्वरजस्तमआत्मिकास्तासांत्रयेणासमन्वितं रेखात्रया- त्मकमित्यर्थः द्वारोपेतमितिप्रागादिचतुर्द्वारयुक्तं राशयोमे- षाद्याः आदिशब्देनवलिप्रभृतयः तैर्भूषितं भूगृहस्यवहिः पूर्वादिदिक्षुमेषादीनलिखे त्तत्रापिपूर्वद्वारोपरिमेषं पूर्वद्वाराग्नि कोणयोरंतर्भागस्योपरिवृषं अग्निकोणदक्षिणद्वारयोरंतर भाग- स्योपरिमिथुनं दक्षिणद्वारोपरिकर्कं एवंक्रमेणतत्रत्तत्राराश्यं- तराणिलिखित्वा ईशानकोणपूर्वद्वारयोरंतराले मीनंलिखेदिति

तत्रतुराशिवल्याद्यंतमेवदीक्षाकालेषु पूजायांतुफणिसंयुतमिति संप्रदायःअत्रादौपूर्वोक्तमंत्रैःप्राणप्रतिष्ठांपूजांचकृत्वापश्चाद्यंत्रं कंठादौधारयेदितिज्ञेयं फणिसंयुतमिति फणिभिःअष्टकुल-नागैः संयुतंतेच नागाःशेषवासुकितक्षक शंखश्वेतमहापद्म कंवलाश्वतरेलापत्रकर्कोटकाख्याः विष्णुपुराणस्यप्रथमेंशेतेषां प्रधानभूतास्तेशेषवासुकितक्षकाः शंखःश्वेतोमहापद्मकंवलाश्व तरास्तथा एलापत्रस्तथानागःकर्कोटकधनंजयौ ॥ इतिप्रसिद्धः ७१ ॥

एवं मंडलमालिख्य तस्यदिक्षु विदि-क्षुच । नारसिंहं वाराहं च लिखेन्मंत्रद्वयं तथा ॥ ७२ ॥

एवमुक्तप्रकारकंमंडलमालिख्य तस्यमंडलस्यदिक्षुप्रा-गादिचतुर्दिक्षुनारसिंहवीजं विदिक्षुआग्नेयादि चतुःकोणेषुवा-राहवीजं एतन्मंत्रद्वयंलिखेत् ॥ ७२ ॥ तत्र नृसिंहवीजमुद्ध-रति कूटरेफेति ।

कूटरेफानुग्रहेंदुनादशक्त्यादिभियु-तः । योनृसिंहः समाख्यातो ग्रहमारण कर्मणि ॥ ७३ ॥

कूटः क्षकारः रेफोरवर्णः अनुग्रह औकारः औकारस्य श्रीकंठादि न्यासस्थानुग्रह देवतावत्वात् इंदुबिंदुः नादः प्रणवस्य षष्ठोऽवयवः शक्तिः सप्तमः आदि शब्देन शान्ताख्यस्तदवयवः थो नृसिंहइति यः एवंभूतः स एषनृसिंहः समाख्यात इति नृसिंहवीजमुक्तं कीदृशो नृसिंहः ग्रहाणां उपलक्षणाया बृत्याग्रह भूतप्रेतादीनांमारणकर्मणि प्रशस्तः ॥७३॥

अथ वाराहवीज मुद्धरति ।

अन्त्याधीशवियद्विन्दुनादैर्वीजं च सौकरं । हुंकारं चात्र रामस्य माला मंत्रोधुनेरितः ॥७४॥

अन्तेस्थितः अधीशेश्वर सम्बन्धी उकारो यस्मिन् ईदृशोवियत् हकारस्तेन विन्दुना नादेन च सौकरं वराहवीजं समाख्यातं उद्धारेणाभिज्ञानां स्फुटीभूतेपि वीजे अज्ञानामपि तज्ज्ञानाय तत्स्वरूपं स्फुटयति हूंकारस्वरूपमेव सौकरं वीजमित्यर्थः मालामंत्रोद्धारं प्रतिजानीते अत्र रामस्येति अत्र शास्त्रे अधुना रामस्य मालामन्त्रः ईरितः कथितः ॥७४॥

तारोनतिश्चनिद्रायाः स्मृतिर्मेदश्च कामिका । रुद्रेणसंयुतावन्हिर्मेधामरविभूषिता ॥ ७५ ॥

दीर्घाङ्कुरयुताल्हादिन्यथोदीर्घा स-
मानदा। क्षुधाक्रोधिन्यथामोघा विश्व-
मप्यथमेधया॥ ७६॥

युक्तादीर्घाज्वालिनीच ससूक्ष्मामृत्यु
रूपिणी। सप्रतिष्ठाल्हादिनीत्वक्क्ष्वेतनः
प्रीतिश्चसामरा॥ ७७॥

ज्योतिस्तीक्ष्णाग्निसंयुक्ता श्वेतानु-
स्वारसंयुता। कामिकापंचमोलांतस्तां
तांतोधांतइत्यथ॥ ७८॥

ससानंतोदीर्घयुतोवायुः सूक्ष्मायुतो-
विषः। कामिका कामिकारुद्रयुक्ताथो-
थस्थिरासए॥ ७९॥

तापिनीदीर्घयुक्ता भूरनिलोनंतगो-
नलः। नारायणात्मकः कालः प्राणोऽभो
विद्यायायुतः॥ ८०॥

पीतारतिस्तथालांतो योन्यायुक्तस्तत्तोनतिः। सप्तचत्वारिंशद्वर्णौगुणांतःसगणुस्त्वयं राज्याभिषिक्तस्यतस्यरामस्योक्तक्रमाल्लिखेत् ॥ ८१ ॥

तारोनतिश्चेत्यादि सगुण स्त्वयमित्यंतंश्लोकसप्तकं तारः प्रणवो नतिर्नमः शब्दः निद्रायाः निद्राख्यकलारूपात्भकारादनंतरंस्मृतिकलासंबंधीगकारः मेदोधातुसंबंधीवकारःकामिकाकलासंबंधीतकारः सचरुद्रेणैकादस्वरेण संयुतासंयुक्ताकामिकाशब्दस्य स्त्रीलिंगत्वात्संयुतेतिस्त्रीनिर्देशःवन्हिःरेफःमेधाख्यकलासंबंधी धकारः सचामराख्यश्रीकंठादिईश्वरसंबंध्युकारेणसंयुतइत्यर्थः दीर्घाख्यकलासंबंधीनकारःसचाक्रूरयुतःअक्रूरोऽनुस्वारः अक्रूरस्यानुस्वारमूर्तित्वात् ल्हादिन्याख्यकलासंबंधीदकारः दीर्घाख्यकलासंबंधीनकारः सचमानदा कलातत्संबंध्याकारेणासहितः क्षुधाकलासंबंधीयकारःक्रोधिन्याख्यकलासंबंधीरकारः अमोघाख्यकलासंबंधीत्वकारः विश्वंविश्वात्मा वासुदेवस्तत्संबंधीकेशवादिन्यासस्थओकारः मेधाख्यकलासंबंधीधकारेणयुक्तादीर्घानकारः ज्वालिनीकलासंबंधीवकारः सचसूक्ष्माख्येश्वरदेवताइकारेणासहितः मृत्युरूपिणीनामकलातत्संबंधीशकारः स प्रतिष्ठेति ल्हादिन्याख्यकलासंबंधीदकारः सप्रतिष्ठाख्यकलासं

वंध्याकारेणसहितः त्वग्धातुसंवंधीपकारः द्वेलोत्रिषरतत्संवंधी मकारः प्रीतिकलासंवंधीधकारः सचामरेश्वर संवंध्युकारेण सहितः ज्योतिरग्निःरेफः तीक्ष्णाख्यकला संवंधीपकारः स चाग्निनारेफेणसंयुतः श्वेताख्यकलासंवंधीसकारः सचानुस्वार संयुक्तः कामिकाख्यकलासंवंधितकारस्यपंचमोनकारः लांतोव कारस्तांतांतःतस्यांतःथकारःतस्याप्यन्तोदकारःधांतोनकारःस- चसानंतःअनंतआकारस्तेन सहितोवायुर्यकारः दीर्घयुतःदीर्घः अकारस्तेनयुतः अत्रव्याकरणानुरोधेन याकारोद्धारः अक्षरगण नायांतु यकारः अकारश्चेतिद्वौसंधिमकृत्वैवगणनीयौ तेनव- क्ष्यमाण सप्तचत्वारिंशद्वर्णत्वमविरुद्धं विषोमकारः सचसूक्ष्मा ख्येश्वरदेवता इकारस्तद्युतः कामिकातकारः पुनरपिकामिका तकारः सचरुद्रैणैकादशस्वरेणायुक्तः अथोथेत्यत्र प्रगृह्यसंज्ञा याअभावःछांदसः स्थिराख्यकलासंवंधीजकारः सइतिएइतिद्वा- भ्यांमिलित्वासेइत्यर्थः तापिन्याख्यकलासंवंधीवकारः अष्टत्रिं शत्कलान्यासेवकारवकारयोस्तापिनी संवंधप्रसिद्धेः भूःलका रः दीर्घेणाआकारेणायुक्तः अनिलोयकारः अनंतगोनलअनं- तआकारस्तद्गः ततस्थोऽनलः रेफइत्यर्थः नारायणात्मकःकाल इति आकारसहितोमकारः प्राणोवायुःयकारः अंभःउदकंवका रः विद्ययाइकारेणायुक्तः पीताख्यकलासंवंधीषकारः रतिकलासं वंधीणकारः षश्लिष्टःलांतोवकारः योन्या एकारेणायुक्तः ततोऽ नंतरंनतिर्नमःशब्दः ॐनमोभगवतेरघुनंदनाय रक्षोघ्नविश

दायमधुरप्रसन्नवदनायामित तेजसेबलायरामाय विष्णवेनमः इति सप्तश्लोकार्थः सप्तचत्वारिंशदिति अथराज्याभिषिक्तस्य तस्यरामस्यसगुणोमालामंत्रः सप्तचत्वारिंशदक्षर . इत्यर्थः कीदृशोयं गुणांतोगुणाः सत्वरजस्तमोरूपाश्रंतः स्वरूपेयस्या सौगुणांतः त्रिगुणात्मकइत्यर्थः सात्विकादीनामुपासकानां सात्विकादिफलदातृत्वात तुशव्दोमंत्रांतरेभ्यउत्कर्षद्यो तनार्थः अयंमंत्रोराज्याभिषिक्तस्यैवरामस्य नतुवनवासिन इति द्योतपितुमुक्तं ॥ ८१ ॥

इदंसर्वात्मकंयंत्रं प्रागुक्तमृषिसेवितं । सेवकानांमोक्षकरमायुरारोग्यवर्द्धनं ॥ ८२ ॥

अपुत्राणां पुत्रदं च वहुनाकिमनेनवै । प्राप्नुवंति क्षणात्सम्यगत्र धर्मादिकानपि ८३

यंत्रलेखनप्रकारमुपसंहरति उक्तक्रमादिति इदंसर्वात्मकमिति इदंउदग्दक्षिणायोः स्वस्यशत्रुघ्नभरतौधृत इत्यादिनाप्रागुक्तं यंत्रंसर्वात्मकं तत्रतत्रावरणे तेषां तेषां च सर्वेषां पूजनात् इदंयंत्रंसर्वदेवमुन्याद्यात्मकमित्यर्थः ननु पुरुषः सपरः पार्थभक्त्यालभ्यस्त्वनन्ययेत्यनन्यभक्तानामोक्षस्मृतेः नैतद्यंत्रसेवकस्यमोक्षोभविष्यति तस्यदेवतांतरपूजनेनानन्यत्वभंगा-

दित्याशंक्याह सेवकानांमोक्षकरमिति स्वातंत्र्यबुद्ध्या देवतां-
तरपूजनप्रतिषेधात् अंगबुद्ध्यातु तत्पूजाविधानात् प्रकृतेतु
सोभयस्यास्यदेवस्य विग्रहोयंत्रकल्पनेति यंत्रस्य श्रीरामशरीर-
त्वश्रुत्यातदा वरणदेवतानां तदंगत्वोपपत्तेः पुनश्चतदावरणदे-
वतानां तत्परिकरत्वेन तत्सेवकबुद्ध्या तत्प्रीत्यर्थं च पूजनात्
तत्फलस्यापितस्मै समर्पणाच्चनोक्त दोषापत्तिः तथाच महर्षि-
वचनं स्त्रियोवृद्धास्तरुण्यश्चसायंप्रातः समाहिताः सर्वान्
देवान् नमस्यंति रामस्यार्थेयशस्विन इति अस्यसेवने सदा
चारंप्रमाणयति ऋषिसेवितमि तिऋषिभिर्वशिष्ठादिभिः सेवितं
न केवलदेहांते मोक्षप्रदमिदं किंतु जीवतोपि तदाधिव्याधि
विनाशकत्वेन सुखप्रदमित्याह आयुरारोग्यवर्द्धनं अपुत्राणां
पुत्रंदचेति ननुभवत्वेवं नतु त्रिवर्गदमिदंयंत्रमित्याशंक्याह
वहुनेति वहूक्तेन किं अनेनयंत्रेण वैनिश्चितंक्षणात् सम्यक्-
समीचीनानुष्टानात् धर्मादिकांश्च अत्र अत्रैव जीवत्येवेत्यर्थः
प्राप्नुवंति इदंचयंत्र मतिगोप्यमित्याह ।

इदंरहस्यंपरममीश्वरेणापिदुर्गमं ।
इदंयंत्रं समाख्यातं नदेयंप्राकृतेजन
इति ॥ ८४ ॥

इदंयंत्रंसम्यगाख्यातंगुप्तं च यतईश्वरेणापि दुर्गमंदुर्ज्ञेय
मित्यर्थःइदंयंत्रं प्राकृतेजनेसमान्य नीचेनदेयंइतिशब्दश्चतुर्थो-

पनिषत्समाप्तर्थः।

इति चतुर्थोपनिषत्समाप्ता।

पूजांगंयंत्रंचतुर्थोपनिषद्युक्तंमंप्रतिप्रधानभूतांपूजानिरूपयितुं पंचमोपनिषत्प्रवर्त्तते तत्रापिविघ्नादीन्देवतांतरान् श्रीरामपूजांगत्वेनतच्छेषत्वेन तत्पूजने दोषाभावात्वंच संभावयन्तत्रतत्रतदंगत्वेनतत्पूजनमपि विधास्यतीतिज्ञेयं।

भूतादिकंचसोधयेद् द्वारपूजांकृत्वापद्मादासनस्थः प्रसन्नः। अर्घाविधावस्यपीठाधरोध्वं पाश्र्वार्चनं मध्यपद्मार्चनंच ॥ ८५ ॥

भूतादिकंशोधयेदित्यादि पृथिव्यब्जेरवासनाधः प्रकल्प्येत्यन्तयुग्मं भूतंपृथिव्यादिपंचकं आदिशब्देनात्माप्रतिमापूजाद्रव्यंक्षितिश्चेतिग्राह्यं तत्रभूतशुद्धिः यं रं यं वं लं हमित्यैतैर्यथा क्रमंवाय्वाग्निजलपृथिव्याकाशवीजैः क्रमेणशोषणादाहननिःसारणप्लावन पिंडीकरणमूर्द्धादि पादपर्य्यंतांगप्रत्यंग। निष्पादनादिभिः मंत्रमहोदध्युक्तैर्ज्ञेयातत्रयमितिवायुवीजेन पूरकेषोडशवारजप्तेन शरीरपापपुरुषयोः शोषणंकृत्वा रमित्यग्निवीजेनकुम्भकेचतुः षष्ठिवारजप्ते नोभयोः दाहनंकृत्वा पुनः यंवीजेनरेचकेनद्वात्रिंशद्वारजप्तेन केवल पापपुरुषभस्मनासिकाद्वारावहिः निःसार्य्य वमितिजलवीजेन-

पूरके षोडशवार जप्तेनस्वशरीरभस्मप्रसिच्य लमितिपृथिवी वीजेनकुम्भकेचतुः षष्टीवारजप्तेनतत्पिण्डीकृत्य हमित्याकाशवीजेनरेचकेद्वात्रिंशद्वारजप्तेन तस्मिन्पिंडेमूर्द्धादि सर्वानवयवान्निष्पाद्य तस्यनिष्पन्नस्यशुद्धशरीरस्य प्राणप्रतिष्ठामंत्रेण प्राणप्रतिष्ठांकृत्वा तंप्रतिष्ठितप्राणांस्वशरीरं करन्यासहृदयादिन्यासराममंत्रवर्णादिन्यास राममंत्रान्तरन्यासैः श्रीरामशरीरं निष्पाद्य श्रीरामसदृशोभूत्वा पश्चाद्राममर्च्चयेदित्यत्र देवोभूत्वादेवंयजेन्नादेवोदेवमर्च्चयेदित्ये वमादीनिवचनान्तराण्यपि प्रमाणानिसंति इत्थमेवोक्तं मंत्रमहोदधिकारेण देवार्चायोग्यताप्राप्त्यैभूतशुद्धिंसमाचरेत मूलाधारस्थितांदेवींकुंडलींपरदेवतामित्यादिकमुक्त्वाह एवंभूतानिसंचिंत्यप्रत्येकंप्रविलापयेत भुवंजलेजलंवन्हौ वन्हिंवायौनभस्यमुम् विलाप्यतमहंकारे महत्तत्वेप्यहंकृतिंमहांतंप्रकृतौमायामात्मनिप्रविलापयेत् शुद्धसच्चिन्मयोभूत्वाचिंतयेत्पापपूरुषं दक्षिणकुक्षिस्थितंकृष्णमगुष्ठपरिमाणकम् विप्रहत्याशिरोयुक्तंकनकस्तेयवाहुकं मदिरापानहृदयंगुरुतल्पकरद्वयं पापिसंयोगपद्द्वन्द्वमुपपातकरोमकं खड्गचर्मधरंदुष्टमधोवक्त्रंसुदुःसहम् वायुवीजंस्मरन्वायुंसम्पूर्यैनंविशोषयेत स्वशरीरयुतंमंत्रीवन्हिवीजेननिर्दहेत् कुन्भकेपरिजप्तेनततः पापनरोद्भवं वहिर्भस्मसमुत्सार्य्य वायुवीजेनरेचयेत् सुधावीजेनदेहोत्थंभस्मसंप्लावयेत्सुधीः भूवीजेनघनीकृत्यभस्मतत्कनकाण्डवत् विशुद्धमुकुराकारं चपन्वीजंविहायसः मूर्द्धा-

द्विपादपर्यंतान्यङ्गानिरचयेत्सुधीः आकाशादीनिभूतानिपुनरु-
त्पादयेच्चितः सोहंमंत्रेणचात्मानमानयेद्धृदयाम्बुजे कुंडली
जीवमादाय परसंगात्सुधामयम् संस्थाप्यहृदयाम्भोजे मूलाधार
गतांस्मरेत् [११] भूतशुद्धिंविधायैवप्राणस्थापनमाचरेत् प्राणप्रतिष्ठा
मंत्रस्यमुनयोऽजेशपद्मजाः [१२] छंदःस्यादृग्यजुःसामप्राणशक्तिस्तु
देवता आंबीजं ह्रीं शक्तिश्चक्रौंतथाकीलकंस्मरेत् [१३] भूतशुद्धिं
सुधीःकुर्यात् विनियोगःसुसंस्थितः ऋषीन्शिरसिवक्त्रेतु छंदां
सिहृदिदेवतां [१४] गुह्येबीजंपदोः शक्तिःसर्वांगेकीलकंन्यसेत् कृत्वा
ऋष्यादिकंन्यासंततःकुर्यात् षडंगंक [१५] मित्यादि शेषणदा-
हनत्प्लावनैर्भूतशुद्धिः । आत्मशुद्धिर्वैराग्येनप्रतिमाशुद्धिः
अनुलेपनक्षालनेन पूजाद्रव्याणांशुद्धिः केशकीटाद्यपाकर्णेन
क्षितिशुद्धिः उपलेपनरंगमालादिनाज्ञेया पूजकोभूतादिकंशो
धयेदित्यन्वयः कीदृशःपूजकः द्वारपूजां चतुर्ष्वपिद्वारेषुविहि-
तांपूजांकृत्वा पद्मस्वस्तिकासनस्थः प्रसन्नः चित्तनैर्मल्यवान्
अस्यप्रकृतस्यरामस्यपूजाविधौकर्त्तव्येसतिविघ्नंदुर्गामित्यादीन-
र्च्चयेदिति तृतीयश्लोकेनान्वयः किंकृत्वापी ठाधरोधर्मर्चनं-
कृत्वापार्श्वार्चनंकृत्वा मध्यपद्मार्चनंचकृत्वा प्रयोगस्तुपीठस्या-
धोभागायनमः पीठस्योर्ध्वभागायनमः पीठस्यपूर्वपार्श्वायनमः
पीठस्यदक्षिणपार्श्वायनमः पीठस्यपश्चिमपार्श्वायनमः पीठ-
स्योत्तरपार्श्वायनमः इतिपीठाधरादिपूजा अथपीठमध्यगत-
कमलायनमः ।

कृत्वामृदुश्लक्ष्णसुतूलिकायांरत्नासने देशिकंचार्चयित्वा । शक्तिंचाधाराख्य कांकूर्मनागौपृथिव्यब्जेस्वासनाधः प्रकल्प्य ॥ ८६ ॥

मृदुश्लक्ष्णेति पीठाद्बहिरेवास्यवामभागे मृदुकोमलाश्लक्ष्णास्निग्धासुतूलिकाशोभनातूलपुटीतस्यांभावितेरत्नमिश्रित सिंहासने भावितंदेशिकमाचार्य्यं चार्चयित्वा स्वासनाधः स्वशरीरित्वेनपूर्वोक्तरीत्यास्वाभिन्नतयाध्यातस्य रामस्यासनंपूजा पीठंतस्याधोभागे आधाराख्यशक्त्यादि पंचकंप्रकल्प्य अत्रायं प्रयोगः पूजापीठस्याधोभागे आधारशक्त्येनमः तदुपरिकूर्मा यनमः तदुपरि शेषायनमः तदुपरि पृथिव्यैनमः तदुपरि कमला यनमः ॥ ८६ ॥

विघ्नं दुर्गांक्षेत्रपालंच वाणींबीजादिकां श्चाग्निदेशादिकांश्च । पीठस्यांघ्रिस्वेषु धर्मादिकांश्च नञ्पूर्वांस्तांस्तस्यदिक्ष्व-र्चयेच्च ॥ ८७ ॥

अग्निदेशादिकान्आग्नेयनैरृत्यवायव्यैशानदेशिकान् वीजादिकान् गं दुं क्षं सं तद्बीजपूर्वकान्गणेशदुर्गाक्षेत्रपाल

सरस्वतीदेवानर्चयेत अत्रायंप्रयोगः पीठस्याग्नेय्यांदिशिगं-गणपतयेनमः नैर्ऋत्यां दुं दुर्गायैनमः वायव्यां क्षं क्षेत्रपाला यनमः इशान्यां सं सरस्वत्यैनमः पीठस्यांघ्रिष्वितिएषु आग्ने य्यादिदिग्स्थेषु आग्नेयादिकोणक्रमेणैवधर्मादिकान् धर्मज्ञान वैराग्यैश्वर्य्याण्यर्चयेत तान्धर्मादिकान् नञ्पूर्वान् अधर्माज्ञा-नावैराग्यानैश्वर्याणीत्यर्थः तस्यपीठस्यपूर्वादिदिक्ष्वर्च्चयेत् ८७

मध्येक्रमादर्कविध्वग्नितेजांस्युपर्यु-पर्यउमैरर्चितानि । रजःसत्वतमःएताः निवृतत्रयंबीजाढ्यंक्रमाद्भावयेच्च ॥८८॥

कमलमध्ये उपर्युपरिक्रमादर्कविध्वग्नि तेजांसि-अउमैः अकार उकार मकारैः प्रणवांशभूतैः अर्चि-तानि समन्वितानि अर्चयेदित्यनुकर्षः रजःसत्वतमः एता-निसत्वादिक्रमेण सबीजान्येत्रसंरंतं एतत्पूर्वकंयथास्यात्तथा-वृत्तत्रयत्वेनभावयेत चकारादर्चयेदपि अत्रायंप्रयोगः कमल मध्ये अं अर्कायनमः तदुपरि उं उडुपतयेनमः तदुपरि मं अग्नये सं सत्वायरंरजसे तं तमसेनमः ॥ ८८ ॥

आशाठ्याशास्वप्यथात्मान मंतरा-त्मानंच परमात्मानंमतः । ज्ञानात्मानं

चार्चयेत्तरयदिक्षुमाया विश्वे येकलापार-
तत्वे ॥ ८९ ॥

अंतःकर्णिकायांमध्येआशासुपूर्वादिदिक्षु आत्मादींश्च-
तुरः पूजयेत् व्यासास्वपिविदिक्ष्वपि अग्नेयादिषुतानेवपूजयेत
तच्चावरण पूजादिवद्विदिक्ष्वात्मादीन्दिक्षुच निवृत्यादिकाः
संपूजयेदित्युत्तरेणान्वयः परमेवपारंपारंचत्तत्वं चेतिपारतत्त्व
मित्यत्रस्वार्थेऽणप्रत्ययः ॥ ८६ ॥

संपूजयेद्विमलादींश्च शक्तीरभ्यर्चये-
द्देवमावाहयेच्च ।

विमलोत्कर्षणी ज्ञाना क्रिया योगा प्रव्ही सत्याई-
शानानुग्रहाख्याः नवशक्तीः पूर्वादिदिक्षु आवाहयेदर्चयेच्च
देवं श्रीराममावाहयेच्चकारादर्चयेच्च आवरणपूजामाह ।

अंगव्यूहानिलजाद्यैश्चपूज्य धृष्ट्या
दिकैर्लोकपालैस्तदस्त्रैः ॥ ९० ॥

अंगादीनिव्यूहशब्दे नात्मादयः सशक्तिका वासुदे-
वादयश्च अनिलजाद्यैरिति अनिलजोहनुमांस्तदादि भिरष्ट-
भिःसहपूज्यपूजयित्वा धृष्ट्यादिकैरष्टभिः मंत्रभिः लोकपालै
रिंद्रादिभिः तदस्त्रैरिंद्राद्यायुधैर्वज्रादिकैः सहितमाराधयेदि-

त्युत्तरश्लोकेनान्वयः ॥ ९७ ॥

वशिष्ठाद्यैर्मुनिभिर्नीलमुख्यैराराधयेद्राघवं चंदनाद्यैः। मुख्योपहारैर्विविधैश्च पूज्यतस्मै जपादींश्च सम्यक् समर्प्य ॥ ९१ ॥

वशिष्ठादिभिर्द्वादशभिर्मुनिभिः प्रागुक्तैः नीलमुख्यैः षोडशैर्वानरैःपरिवृत्तं राघवंचंदनाद्यैः पूजयेत् आदिशब्देन पुष्पधूपादयः मुख्यैः श्रेष्ठैः पवित्रैः उपहारैः नैवेद्यैः विविधैः अनेकधास्वादुमद्भिः पूज्यपूजयित्वा तस्मैराघवायजपादीन्सम्यक्समर्प्य राघवमाराधयेदित्यन्वयः जपादीनित्यादिपदंयंत्रपूजनप्रधानपूजादिसंग्रहार्थंसम्यक्समर्प्येति साधुवासाधु वाकर्मयद्यदाचरितंमया तत्सर्वंभगवन् रामगृहाणास्मत्कृतंजपं गुह्यातिगुह्यस्यगोतात्वंगृहाणास्मत्कृतंजपं सिद्धिर्भवतुमेदेवत्वत्प्रसादात्कृपानिधे इतः परंप्राणबुद्धिमनोदेहधर्माधिकारतः जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्थासुमनसावाचाहस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिश्नायत्स्मृतंयदुक्तं यत्कृतंतत्सर्वंब्रह्मार्पणमस्तुस्वाहेतिब्रह्मसमर्पणमंत्रेणतथामांमदीयंच सकलमस्मत्स्वामिने श्रीरामचन्द्रायसमर्प्यामि ॐ तत्सत् आत्मानं श्रीरामचन्द्रायसमर्प्यामिस्वाहेत्येवमादिमंत्रैश्च मंत्रजपादीन्तथात्मीयान्सर्वानैहि-

कान्पारलौकिकान् तथात्मानंचसम्यक्मनसावाचा समर्प्ययेदि-
त्यर्थः ॥ ९१ ॥ अथपूजांगध्यानमाह ।

एवंभूतंजगदाधारभूतंरामंवन्देस-
च्चिदानन्दरूपं । गदाब्जशंखारिधरंभ-
वारिंसयोध्यायेन्मोक्षमाप्नोतिसर्वः ॥ ९२

इयंपूजा कायिकमानसिकभेदेनद्विधा तत्रैवंभूतं रामं-
वंदेइत्यंतेनकायिकींसमापयन् मानसीमाह सयोध्यायेदिति
एवंभूतं अनिलात्मजाद्यैः सहरामंपूजयित्वातथाभूतंयोध्यायेत
अथवा बाह्यपूजायांसर्वजनाधिकारत्वानुक्तेस्तदनधि कारिणा-
मपि श्रीरामप्राप्तये सर्वजनसाधारणीं पूजांविवक्षन् राघवमा-
राधयेदित्यंतेनकायि कींसमाप्य वंदेइत्यंते न तथा पूजितं-
तंस्वयं नमस्यन्मानसींविधत्ते सयोध्यायेदितिएवंभूतः ततः
सिंहासनस्थः सन्द्विभुजोरघुनंदनः धनुर्धरः प्रसन्नात्मासर्वा-
भरणभूषित इत्युक्त लक्षणमुक्तप्रकारेणानिलजाद्यैः सहपू-
जितं रामंयोध्यायेत् तथा चमानसोपचारैस्तथातत्पूजनं विना-
तादृशध्याना नुपपत्तेस्तत्रमानसीपूजाप्यर्थादुक्ताभवतिशास्त्रां-
तरे तस्याअप्युक्तेः साप्यन्यत्रोक्तान्यथा नुपपद्यमाना अस्या-
मुपनिषद्युक्तां स्वमूलभूतां मानसींसूचयतीत्यवधेयं सयइति-
तत्रसर्वजनाधिकारं ज्ञापयतिसुरा सुरनरा नरेषुमध्येयः कश्चि

दित्यर्थः सुरासुरोवाप्यथ वानरोनरः सर्वात्मनायः सुकृतज्ञ-
मुत्तमं भजेतराममनुजाकृतिंहरिं य उत्तराननयत्कोशला-
न्दिवमिति तथैवस्मरणात् तदानींतनानामनालोचित विशे-
षणां सर्वेषामयोध्यावासित्व मात्रेणतच्छरणागतानां तद्धाम-
गमनत्व श्रवणाच्च एतदेवस्फुटयन् ननुतथातद्ध्यातृषुमध्येक-
श्चिद्विघ्नहतश्चेत्तदासनमोक्षतीत्यप्याशंक्याह मोक्षमाप्नो-
तिसर्व इतिविघ्नहतोपिद्ध्यातान देवतांतरभक्तवत्संसरति
किंतु तद्ध्यानेनैवविघ्नं तज्जातंपापंवाविनाश्य देहांतेतंप्राप्नो-
तीत्यर्थः वाध्यमानोपि मद्भक्तोविषयैरजितेंद्रियः प्रायः प्राग-
ल्भयाभक्त्याविषयैर्नाभिभूयते इत्येवमादि वचनेभ्यः ननुशां-
तत्वादिगुणसंपंन्नं विनान्यस्यमोक्षाधिकारो नास्तीतिचेन्न
योयंस्मरेतिसतद्भूयोभवति यंयंवापिस्मरन्भावंत्य जत्यंतेकलेवरं
तंतमेवेतिकौंतेयेति केवल तत्स्मरणपरस्यापि तत्प्राप्तिस्मर-
णात् नन्वमानित्वादं भित्वादि ज्ञानसाधनविहीनः कथंमो-
क्ष्यतीतिचे त्त त्राहभवारिमिति भवहेतुकामक्रोधादिविनाश-
पूर्वकंमोक्षहेतुशांत त्वदान्तत्वाद्यमानित्वा दंभित्वादिगुणो
त्पादनद्वारास्वभक्तमोक्षप्रदमित्यर्थः तेषांसततयुक्तानांभजतां-
प्रीतिपूर्वकं ददामिवुद्धियोगंतं येनमामुपयांतिते तेषामेवानु-
कंपार्थमहमज्ञानजंतमः नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन-
भास्वतेतिभगवद्वचनात् अथवा तथाध्यानेन वैराग्यमिति-
श्रुते स्तद्ध्यानजन्याऽव्रह्मलोकवेतृ तृष्त्वमस्य कामादिनाशं-

विनास्वतः निष्पत्तो रात्यंतिकवैराग्येनांतरी कतयैवमोक्षविरो-
धितद्धेतुगुणयोर्विनशोत्पत्तिनिष्पत्तेः ससाधनमोक्षैकसाधनेन
ध्यानेनैवमोक्षमाप्नोतीत्यर्थः श्रूयते च कामनानाशानंतरंम-
र्त्यस्यमोक्षाप्तिः यदासर्वेप्रमुच्यंते कमायोऽस्यहृदिस्थिताः
अथमर्त्योमृतोभवत्यत्र ब्रह्मसमश्नुते इतिननुतथापि कथंदाश-
रथेर्मनुष्यस्यध्यानेन मोक्षमुपपद्यते इतिचेत्तत्राह जगदाधारं
गदाब्जशंखादिधरमिति चाइदंतद्विषयिक प्रातीतिकमनुष्यत्वा
दिबुद्धिनिरासार्थकं नायंमनुष्यः किंतुजगदाधारभूतो गदाब्जा
दिधरोनारायणश्च अयमस्तीत्यर्थः अस्फुटयामासेममेवार्थं
भगवान्वाल्मीकिः आत्मानंमानुषंमन्ये रामंदशरथात्मजमि-
त्यात्मनिष्ठमानुषत्व बुद्धिदृढीकुर्वंतंराघनमुद्दिश्य परमेश्वरत्व
विधायकैर्भवान्नारायणोदेवः सीतालक्ष्मी एकश्रृंगवराहत्वं
कृष्णोवृहद्वलस्त्व मित्यादिवचनैः एतदर्थप्रकाशनपराणि
रामोनारायणः साक्षाजज्ञेविष्णुःसनातनइत्यादीनि पुराणादि
वचनानि नन्वत्रभवान्नारायणोदेवइतिवाक्यं रघुनाथनिष्ठ
नारायणावतारत्वप्रकाशकमितिचेन्न तथासतिनारायणसहप-
ठितैकश्रृंगवराहादीनामपितुल्य युक्त्याराघवकारणत्वप्राप्तौयु-
ग्यद्बहुचेतनानां मिलित्वैकरूपत्वेनस्थित्यनुपपत्तेः क्रमेणातुत-
न्निष्ठत्तत्तदवतारत्वप्रकाशकानि तानिवाक्यानीत्यपिनोपपद्यते
इदानींतेषुमध्येकस्यायमवतार इतिनिर्णेतुमशक्यतयामहर्षिव
चनेषून्मत्तप्रणीतत्वप्रसक्तेः अपरंच तत्रविनिगमनाविरहादन्य

तस्यापि रघुनाथकारणत्वनिश्चयेन महर्षिवचनेषुपरस्परविरु-द्धार्थकत्वेनाप्रामाण्यत्वप्रसक्तेः रघुनाथनिष्ठनारायणकार्यत्व एकश्रृंगादिकारणत्व प्रकाशकानितानित्यपिनोपपद्यते विनिग-मनाविरहात् नारायणपक्षे रामोनारायणःसाक्षादित्यादिकंपु-राणादिवचनं विनिगमकमस्तीतिचेन्न जज्ञेविष्णुःसनातनः अवताराह्यशंख्याताहरेः योधत्तेसर्वभूतानामभवायोशतीःकलाः इतितत्तत्पक्षेपि विनिगमकसत्वात् पुनर्बहूनामवतारित्वानुपप-त्त्याविनिगमक वाक्या नामपिपरस्पर विरोधेना प्रमाण्यापत्तेः तेषामितरवाक्यमूलत्वेनानुमित श्रुतिबलात्तद्वाक्यस्य बली-यस्त्वस्वीकारे तुल्ययुक्त्यातत्तद्वाक्य मूलत्वेनानुमितानांता-सांश्रुतीनामपिबलेन सर्वेषामपि वाक्यानां तुल्यबलत्वोपपत्या तत्प्रतिपाद्यानांबहुत्वेनैकस्याप्यवतारित्वानिष्पत्ते स्तासांश्रुती-नामपिपरस्परविसंवादित्वे नोन्मत्तप्रणीतवेदस्या प्रमाणत्वापत्ते-श्चतस्मात्ब्रह्मणोरूपकल्पनेत्यादिश्रुतेःभवान्नारायणोस्तिनाराय-णोभवानस्तीत्येकस्मिन्वाक्ये श्रीरामनारायणपदयोरुभयोःक्रि यान्वयित्वेनतदितरनिष्ठप्रकृतित्वानिश्चयेपि एकश्रृंगवराहस्त्वं कृष्णस्त्वमित्यादि पुनारायणवाक्यसहपठितवाक्येषुत्वमेक श्रृंगोसि इत्येवंत्वंपदस्यैव क्रियान्वयित्वोपपत्तेःएकश्रृंगादिस्त्व-मसीत्येवमेक श्रृंगादीनां क्रियान्वयित्वानुपपत्तेश्च प्रकृतेर्विकृ-तेर्वापियत्रोक्तिः स्याद्वयोरपिवाचकः प्रकृतेः संज्ञांगृह्णाति-विकृतेर्न त्वित्युक्तरीत्यापि त्वंपदवाच्यस्यश्री रामस्यैव

प्रकृतित्वोपपत्त्यैक श्रृंगादिकारणत्व सिद्धया तत्सह पठितनारायणस्यापिकारणत्वनिष्पत्तेः इतिहासपुराणादि दृष्टविष्णु नारायणादि कारणत्व वाक्यानां वहुत्वेन परस्परं विसंवादित्वात तद्द्वारानुमिति श्रुतीनामपिवहुत्वेनपरस्पर विसंवादित्वोपपत्तेः कल्पिताभ्यस्ताभ्यः क्लृप्ताया ब्रह्मणोरूप कल्पनेतिश्रुते र्वलीयस्त्वात् अस्याविरोधेनतेषांवाक्यानांतद-नुमित श्रुतीनांचाशिष्टप्रणीत वदप्रमाणत्वेवक्तव्येपिशिष्ट प्रणीतत्वेन सर्वथाऽप्रमाणीकर्त्तुमयोग्यात् तानिमुख्यार्थ परि-त्यागेन गौणार्थ परतयार्थांतर परत्वेननेतव्यानि आर्थांतरश्च मनुष्यत्ववुद्धि निरासः प्रकृतेऽवगम्यते आत्मानंमानुषंमन्ये तत्रमानुषवुद्धिरेवा भवदितीदृश वचनैर्मनुष्यवुद्धेः प्राप्तत्वात् तथाचभवान्नारायणो एकश्रृंगश्च नामानुषइत्युक्त्या वहूना-मेक कारणत्वानुपपत्तेः एकस्यतुयुगपत्सौभरीवदनेकशरीरधा-रित्वोपपत्तेः तापिनीय श्रुतिमंत्रेभ्यश्च श्रीरामस्यैव कारणत्व निष्पत्तेः जगदाधारभूतं सच्चिदानंदरूपं रामंवंदे इत्युक्ते सति ननुजगदाधारत्वंचक्रधारिणः उपपद्यते यच्चकिंचिज्जग-त्यस्मिन्दृश्यते श्रूयतेपिवा अंतर्वहिश्चतत्सर्वंव्याप्यना रायणस्थितश्रुतेरित्याशंक्याह गदाब्जशंखादिधरमितिअयमे-वगदादिधारीनेतोन्योसोस्तीत्यर्थः ॐयोवैश्रीरामचन्द्रः सभग वान्योब्रह्मांडस्यांतर्वहिर्व्याप्नोतियोविराडितिमंत्रात् श्रीराम-स्यैवगदादिधरत्वमुच्यते चेत्तदागदादिधरंगदाद्युपलक्षितमित्य-

र्थः नन्वत्रयथाश्रुतंकिंनोच्यतेइतिचेन्न पूर्वत्रधीरोधनुर्धर इति धनुर्धरत्वश्रुतेः द्विभुजयोर्धनुर्बाणधारणत्वोपपत्तेश्च वेदोपबृंह णभूतेष्वितिहासपुराणादिषु हनुमदादिपरिवृतस्य रामस्यगदादि धरत्वानुक्तेश्चास्यवचनस्य धनुर्बाणयोरिवगदादीनामपि श्रीरामा युधत्वज्ञापनमात्रपरत्वोपपत्तेः ननुशंखचक्रेगदाब्जेधृत्वेत्युत्तरत्र स्वर्गारोहणसमये तस्यापि शंखचक्रादिधरत्वंश्रूयते तदनुरोधेना त्रापितथात्वमुच्यतेइतिचेन्न तत्रापि चतुर्भुजाविष्करणत्वाश्रुतेः द्विभुजयोरायुधचतुष्कधारणानुनरूपाच्चधृत्वेत्यस्यतदुपलक्षितः तत्सहितइत्यर्थकत्वोपपत्तेः ननुशंखादिधारणत्वोक्तेरन्यथानुप पद्यमानत्वात् शंखादिधारणत्वलिंगतया तस्यचतुर्भुजाविष्कर णत्वंकल्पनीयमितिचेन्न क्लृप्तकल्पितयोः क्लृप्तस्यबलीयस्त्वा त् लिंगात्श्रुतिर्बलीयसीति मीमांसकोक्तेः द्विभुजश्रुतिविरोधेन शंखादिलिंगस्य स्वार्थपरत्वबोधेन शंखादिधारणत्वोक्तेर्लक्षिता र्थकत्वेनान्यार्थपरत्वोपपत्तेः तस्मादत्रशंखचक्रेगदाब्जेधृत्वेति श्रुतेरुपबृंहणभूतात् शरानानाविधाश्चैव धनुरायतमुत्तमं पंचायु धाश्च तेसर्वेययुःपुरुषविग्रहाः इत्यादि महर्षिवचनात् शंखचक्रादि सहितः तदावृतःसन् स्वधामजगामेतिबोध्यं नचात्रावताराणामै हिकविग्रहत्वेनयावत्पृथिव्यांस्थितिस्तावद्द्विभुजःसन्स्वर्गारोह- णसमये पारमेश्वरंचतुर्भुजरूपमाविष्कृत्यपरंपदंजगामेतिवाच्यं ऐहिकविग्रहत्वेवतारत्वस्यहेतुत्वे स्वीकारेनारायणोपनिषन्महोप निषत्प्रतिपाद्यस्यनारायणस्य पुराणोक्तपुरुषावतारस्य च समान

धर्मकत्वेन नारायणस्यापिक्षीराब्ध्यादाववतीर्णत्वात् तद्विग्रह स्याप्यैच्छिकत्वोपपत्याऽनित्यत्वप्रसक्तेःनच चतुर्भुजपदेहेतुरस्तु समास्त्विवतिवाच्यं द्विचत्वारिंषडष्टेत्यत्रचतुर्भुजस्याप्यैच्छिकत्व श्रुतेः अन्यथा सर्वेनित्याशाश्वताश्चेति भगवद्विग्रहमात्रस्य नित्यत्वशाश्वतत्वादिनैच्छिकत्वस्मरणाच्च नापिपृथिवीतलाव तीर्णत्वमैच्छिकविग्रहत्वेहेतुर्वाच्यः तथासतिचतुर्भुजस्यपृथिवीत लावतीर्णत्वात्श्रीकृष्णस्याप्यैच्छिकत्वेनानित्यत्वप्रसक्तेः भगव द्विग्रहत्वंहेतुकृत्यश्रीकृष्णदृष्टांतेनपृथिवीतलानवतीर्णस्यापिभ गवद्विग्रहमात्रस्यैच्छिकत्वेनानित्यत्वप्रसक्तेः नचचतुर्भुजस्याव तारत्वेप्यैच्छिकविग्रहत्वा भावादनित्यत्वंमास्त्विवतिवाच्यं द्विच-त्वारीत्यत्रतस्यापि कल्पितत्व श्रुत्यैच्छिकत्वोपपत्तेः अन्यथा-वाराहवाक्यतः सर्वेषांभगवद्विग्रहाणामनैच्छिकत्वसिद्धेः नतु पारमेश्वरंरूपंतर्कगम्यं तर्काप्रतिष्ठानादितिसूत्रात् किंतुवेदैक-गम्यंतंत्वोपनिषदंपुरुषंपृच्छामइतिश्रुतेः तथाचवेदपुराणादौचतु र्भुजंपारमेश्वरं रूपंश्रूयतेइतितदनुरोधेनैव विग्रहांतरस्यैच्छिकत्वं वदामइतिचेन्न द्विचत्वारिंषडष्टासांदशद्वादशषोडश अष्टा-दशामीकथिताहस्ताः शंखादिभिर्युतासहस्रांता इतिश्रुतौ-श्रुत्यंतरेषुचपुराणादिषुच द्विहस्तादिसहस्रहस्तपर्यंतेष्वन्यतर हस्तवत्वस्यपारमेश्वररूपत्वंतुल्यंश्रूयते तत्रविनिगमनविरहान्न कस्याप्यधिकत्वमुपपद्यते नापिन्यूनत्वंननुतथापि पुराणेषुचतु

१ सर्वेऐच्छिकविग्रहाः भगवद्विग्रहत्वात् श्रीकृष्णविग्रहवत् ।

र्भुजस्यैववहुशः आधिक्यंश्रूयतेइतिचेन्न तत्रापिसहस्रशीर्षादि पुरुषस्यैववहुशआधिक्योक्तेः संख्ययापितदवयवाधिक्येन लोकस्यापितत्राधिकपारमेश्वरत्वप्रतीतेः किंचास्यैवक्षीराब्धिशयानस्यनाभिहृदयाम्बुजाद्ब्रह्मोत्पत्तिपूर्वकं विश्वसृष्टिरभूदित्याह श्रीभागवतपुराणे जगृहेपौरुषंरूपमादौलोकसृक्षाया यस्यांभसिशयानस्ययोगनिद्रामुपेयुषः नाभिहृदांबुजादासीद्ब्रह्मा लोकपितामहः यस्यावयवसंस्थानैः कल्पितोलोकविस्तरः पश्यंत्यदोरूप मदभ्रचक्षुषासहस्रपादादिभुजाननाद्भुतमि त्यादिनातथाचजगत्कारणस्य क्षीराब्धिशायिनः सहस्रभुजत्वोक्तेस्तत्रैश्वरत्वबुद्धिं विहायकेनविशेषेण चतुर्भुजविग्रहे एवतत्रपारमेश्वरत्वबुद्धिर्जातानन्नुवेदार्थस्यातिगूढत्वात तदर्थज्ञर्षिप्रणीतवाक्यार्थविचारेणातन्निश्चेतुं शक्यमितीतिहासपुराणादि पूर्वापरवाक्याविरुद्धार्थ विचारेणचतुर्भुजस्यैव पारमेश्वरूपत्वमवगम्यतेइतिचेन्न स्वपरंपरोपदिष्टार्थ भावनाभावितानांशास्त्रार्थविचारसमयेपि स्वोपास्यार्थएवसर्वोत्कृष्टत्वेन भासतेतत्रैवतद्रुचिविशेषात शास्त्रतत्वंतुकश्चिदधिकारी विशेषश्वेष्ट देवतानुग्रहीतोजानातिसतुसर्वेनित्याशाश्वताश्च देहास्तस्यपरात्मनःइत्यादिकंनिर्विरुद्धवाराहवचनमवलंव्येयादृशाकृत्यादिमंतस्तास्तादृशानेव नित्यपरमेश्वररूपत्वं मन्यते अनुभूयते चभावुकैस्तथैव तेतच्चसर्वेषामुपासकानां तथैवमंतव्यं अन्यथाभगवद्विग्रहेष्वन्यतरस्यैछिकत्वा नित्यत्वप्रस-

त्तिर्दुर्वारा किमुतबहूनामैच्छिकत्वा नित्यत्वस्वीकारेण एकत्र सादु र्वारतिवक्तव्यं ननुबहूनांकारणत्वासंभवे नयदेकं सर्वकारणंतच्चतुर्भुजमेवेतिचेन्न भगवता श्रीमुखेनैव चतुर्भुजस्यमुख्यरूपत्व निषेधात्तथाहितेनैवरूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहोभव विश्वमूर्त्ते इतिवचनाद्गीतोपदेष्टा चतुर्भुजश्रीकृष्णः नतुमांशक्यसे द्रष्टुमनेनैवस्व चक्षुषा दिव्यंददामितेचक्षुः पश्यमेयोगमैश्वरमि त्युक्त्वार्जुनस्यदिव्यांदृष्टिंदत्वा स्वमीश्वरं रूपं चदर्शयित्वाह नाहंवेदैर्नतपसानदानेनचेज्यया शक्यएवंविधोद्रष्टुं दृष्टवानसिमांयथा भक्त्यात्वनन्ययाशक्योह मेवंविधोर्जुन ज्ञातुंद्रष्टुंचतत्वेन प्रवेष्टुंचपरंतप इतिपुरुषः सपरमार्थभक्त्या लभ्यस्त्वनन्येतिच तथाच श्रीमुखेनैव विश्वरूपस्य चतुर्भुजादुत्कृष्टत्वं अनन्यभक्तिज्ञेयत्वं दृश्यत्वंमुक्तप्राप्त्वं चोक्त्वातत्रतत्रमत्तः परतरंनान्यत् मयि सर्वमिदंप्रोतं मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्याजीमां नमस्कुरु मामेष्यसि सत्यंतेप्रतिजानेप्रियोसिमे सर्वधर्मा न्परित्यज्यमामेकंशरणंव्रजेत्यादि वचनैरतस्यैवोत्कृष्टत्वं ज्ञापितमित्यवगम्यते एतदेवाभिप्रेत्यपौराणिकाः व्यासादयो पिस्वयंत्वसाम्यातिशयस्त्र्यधीशइत्यादि वचनैरतद्दृष्ट्यैव श्रीकृष्णस्योत्कृष्टत्वंबोधयंतीतिचावगम्यते नचात्रचतुर्भुजे एवविश्वरूपत्वंदर्शितं भगवतापुनश्चतुर्भुजरूपेणातत्स्थित्युक्तेर्विश्वरूपाधिकरणं चतुर्भुजंतत्कारणत्वेन वास्तवंरूपंभाव्यमितिवाच्यं दिव्यंददामिते चक्षुः पश्यमेयोगमैश्वरम

तथा नाहंवेदैर्नतपसाभक्त्यात्व नन्ययाशक्योहमेवं विधो-
द्रष्टुंमि त्यादिवचनैर्विश्वरूपस्यदिव्यचक्षुदृश्यत्वं मुक्तप्राप्य-
त्वं च प्रकाश्य चतुर्भुजस्यचरमदृश्यादिसूचनेनततो वहुन्यू-
नत्वसूचनात् नचायमर्थस्तर्केणापनेयः यतः सच्छास्त्रप्रमाण-
वतांयथाशास्त्रं वर्त्तितव्यं शास्त्रंतुवोधयतिसर्वेषां भगवद्विग्र-
हाणां दिव्यत्वंनित्यत्वं च तथा तवेष्टंशास्त्रंगीताख्यं विश्वरू-
पस्योत्कृष्टत्वं वोधयति निषेधयति च चतुर्भुजस्य तत तत्किं-
नस्वीक्रियते शास्त्रैकप्रमाणवतापित्वयाकस्माद्वाग्रहविशेषा-
च्छुतिवचनंस्वेष्टदेववचनं चानादृत्यवर्त्तसे ऽर्थांतरेकोवास्वार्थ-
प्रतिपादने प्रमाणांतर निर्पेक्षत्वेनस्वतः प्रमाणभूताभ्यः
श्रुतिभ्यः स्वभाविकसर्वज्ञेभ्यः श्रीकृष्णवाराहादिभ्यश्चा
धिकतरः यद्वलेनतदुक्तवैपरीत्येतवाग्रहविशेषः शास्त्रप्रमाणवं
तस्तु वेदविरुद्धभगवद्वचनमपिनमन्यंते किमुततत्सृज्यकोटि-
गतान्यवचनं वेदेतुयथासहस्रशीर्षा पुरुषस्यमहत्वंश्रूयतेन
तथा चतुर्भुजस्य भगवतापितस्यैवोत्कृष्टत्वंप्रकाशितं विश्व-
रूपंपरंज्योतिः स्वरूपंरूपवर्जितं हृदामांसंस्मरन्ब्रह्मन्मत्पदं-
यातिनिश्चित मितिगोपालतापिनीयोपतिषद्यपि तस्यैवो-
त्कृष्टत्वंश्रूयते मान्यंचतद्भक्तानामवश्यंतद्वचनं अन्यथास्व-
स्वामिवचनवि रोधःश्रुतिविरोधश्चभविष्यतीत्यतः स्वस्वाग्रहं
विहायश्रीकृष्णोपासकैश्चतुर्भुजोपासकैरन्यैश्चापिविश्वरूपमेव
तद्रूपमुपासनीयं इदानींतस्यानुपासने पितद्भक्तानांदेहांते

विश्वरूपप्राप्त्युपपत्तेः तच्चतद्वचनादेवज्ञायते भक्त्यात्वनन्या शक्यः पुरुषसपरपार्थभक्त्यालभ्यस्त्वनन्ययेत्यादेः ननुयंयं-वापिस्मरन्भावंत्यजंत्यंतेकलेवरंतंतमेवेतिकौंतेयसदातद्भवभावित इत्यादिवचनादेव वसुदेवनन्दनंस्मरताम स्माकंतस्यैवप्राप्ति भविष्यतीतिचेन्न तत्रेश्वरत्वबुद्धिशैथिल्येन विश्वरूपएवेश्वर त्वबुद्धिदार्ढ्यपूर्वकं तत्प्राप्त्युपपत्तेः कुतः इतिचेत् विष्णु-पुराणीयवाक्य मवलंब्य त्वादाचार्यैर्भगवद्ध्यानवतांतन्ना मोचारकानामपितत्रद्दढेश्वरत्व बुद्धिंविनामोक्षाभावत्वसूच-नात् ईश्वरत्वानीश्वरत्वज्ञानंतुशास्त्रैकजन्यमिति तदर्थंशास्त्रा र्थावलोकनस्यावश्यकतयात्वयाविशेषतः स्वेष्टदेवप्रणीतं गीताशास्त्रं गोपालतापिनीयोपनिषदं चेत्युभयंविचारनीय मिति तदर्थविचारसमये नतुमांशक्यसेद्रष्टुं नाहंवेदैर्न-तपसा भक्त्यात्वानन्ययाशक्यतथाविश्वरूपं परंज्योतिर्हृदामां-संस्मरन्ब्रह्मन्मत्पदंयातीत्यादि वाक्यार्थ विचारेणावश्यं विश्वरूपएवनिर्बाधितेश्वरत्वबुद्ध्युत्पत्ते रन्यत्रजातपूर्वापीश्वर-त्वबुद्धिः शैथल्यंयास्यतीति कृत्वायावन्नतत्रेश्वरत्वबुद्धि दार्ढ्यपूर्वकं तद्भजनंतावन्नसंसृतिनिवृत्तिः किन्तुचतुर्भुजरूप श्रीकृष्णभजनप्रभावात्परमैश्वर्यंप्राप्स्यसीतित्वदाचार्य्यैर्भागवता मृताख्यग्रंथे विष्णुपुराणीयवाक्यमवलंब्य श्रीरामनृसिंहमूर्ति ध्यायतोस्तन्नामोच्चारकयोरपि तत्रतदीश्वरत्वबुद्धिंविना राव-णहिरण्य कश्यपादीनां मोक्षाभाव परमैश्वर्याप्राप्त्येः प्रतिपा-

दनात श्रीरामनृसिंहमोक्षाप्रदत्व प्रतिपादनद्वारा तत्रानीश्वरत्वसूचनपरस्य तवस्वेष्ट देवपरत्व प्रतिपादनाय तवेष्टदेवेन भगवता श्रुतिभिश्चकारितां विश्वरूपे परमेश्वरत्त्वबुद्धिविहाय चरमदृष्टिदृश्येचतुर्भुजे तस्मिन् अर्वाचीनपुरुषप्रणीत वाक्यमवलंव्येश्वरत्वमुक्तप्राप्यत्व बुद्ध्युत्थननस्या युक्तत्वाच्चानुत्पन्नायां तत्रपरमेश्वरत्व मुक्तप्राप्यत्वबुद्धौ नंदनंदन वसुदेवनंदनोपासने कृतेपितवांतःकरण आविष्टविश्वरूप निष्ठेश्वरत्वमुक्तप्राप्यत्वस्यांतकाले अवश्यस्मृति संभवेन देहांतेतव तत्प्राप्ते दुर्वारात् जीवतोपितव सदाविश्वरूपस्यैवोपासनमुचितं यतश्चवभौभूः पकसस्याद्याकलाभ्यांनितरांहरेः अंशांशेनावतीर्णस्यशितकृष्णकेशा वित्यादिवाक्य जन्यनंदनंदन वसुदेवनंदन विषयिकांशत्वबुद्धिनिराशाय मत्तःपरतरंनान्यत् किंचिदस्तिधनंजय कृष्णस्तुभगवान्स्वयमित्येवमादिक विश्वरूपविषयिक वाक्याश्रयणमवश्यं कर्त्तव्यंत्वया आश्रयंति च तद्विषयकानि वाक्यानि स्वेष्टदेवपरत्व प्रतिपादनावसरे द्वयोर्विग्रहयोरेकत्वबुध्यास्वाधिशांतये त्वदर्थाः नतु विविच्यैवमुभयोः स्वरूपभेदमवधारयंति येतुतथातज्जानंति तेपितदृष्ट्या द्वयोरेकत्वबुद्ध्यावास्वपरं परोपास्यतयातमेवोपासंते नतुसाक्षाद्विश्वरूपं दिव्यचक्षु विषयं स्वेष्टदेवेनकृपयानन्यभक्तिलभ्यत्वेनज्ञापितं तथाप्युपायांतरेण भगवत्प्राप्त्यनु सर्वेषांभगवद्विग्रहाणां परमेश्वर नित्यरूपत्वं स्वीकरणीयं

क्तेरनन्यभक्त्याप्रपत्त्यावा चरमचक्षुर्दृश्यत्वे नच तत्प्राप्ति रित्यभियुक्तवचनाच्चजातायां तादृशभक्तौप्रपत्तौ वा नंदनंदन वसुदेवनंदन द्विभुज चतुर्भुजविग्रह भजतामवश्यं तस्यैव प्राप्तिर्भविष्यतीतित्थं श्रीमुखेनानन्यभक्तिप्राप्यतथोक्तवान् "भक्त्यात्वनन्ययाशक्योयोहमेवंविधोर्जुन। ज्ञातुंद्रष्टुंचतत्वेन प्रवेष्टुंचपरंतप॥ पुरुषःसपरःपार्थ भक्त्यालभ्यस्त्वनन्यये"त्यादि ना नचतत्र पाद्मादिकीतत्प्राप्तिरुक्तेतिवाच्यं ऋतेज्ञानान्नमुक्ति रितिश्रुत्या वस्तुयाथात्म्यज्ञानं विनामुक्तेर्निषेधात् अर्जुनंप्रति दर्शितस्यैव विश्वरूपस्य दिव्यरूपत्वाच्च गीतायां विश्वरूपं विनाप्राप्यांतरस्यानुक्तेश्च गोपालतापनीयोपनिषद्यपि विश्व-रूपंपरंज्योतिः स्वरूपैरूपवर्जितं हृदामासंस्मरन्ब्रह्मन्मत्पदंया-तिनिश्चितमिति ब्रह्माणं स्वकीयकृष्णरूपसेवाविदधता श्रीनारायणेनापिकृष्णासे विनोपि हृदा विश्वरूपस्मरणपूर्वकं तत्प्राप्त्युक्तेः नचतत्रस्वविग्रहस्यैव विश्वरूपत्वेनस्मर-णंविधत्तमितिवाच्यं तथाप्यन्यत्रविश्वरूपत्व विधानात्तस्यैवा धिक्योपपत्तेः तस्मात्तदेवरूपमुपास्यं विद्वन्मुमुक्षूणांयुष्माकं यत्स्वानन्यभक्तिप्राप्यत्वेनोक्तवानखिलपरंपराप्रवर्त्तकत्वेनापि जगद्गुरुर्भगवान्वासुदेवो विस्मृततत्त्वस्मारकः तथाचसति पूर्वोपास्योपासनात्यागेन तवसंप्रदायविच्छित्तिरित्यवश्यं त्वयापि। सर्वेनित्याशाश्वताश्चेत्यादि वाराहवचनमवलंव्य तथाचसति श्रीरामनृसिंहयोः स्वभाविकेश्वररूपत्वाभावात्त:

दर्शनस्मरणादिना रावणादीनांमुक्तिर्नाभूत श्रीकृष्णस्य चतुर्भुजत्वेन स्वाभाविकेश्वररूपत्वात्तदर्शनस्मरणादिना शिशुपालोमुक्तः इत्यभिप्रायवतात्वदाचार्येणयद्व्याख्यातंतत्सर्वमसंगतंयातं सर्वेषांनृसिंहादीनांपरमेश्वर नित्यस्वरूपत्वेपियावन्नविप्रशापावसानं तावन्नतत्रहिरण्यकशिप्वादीनामीश्वरत्व वुद्धिर्जाता नचतेमुक्तायत्तदवसानेतु तत्रशिशुपालस्येश्वरत्व वुद्ध्युत्पत्तिपूर्वकंतद्वधेनमोक्षइत्येवं विष्णुपुराणीयवाक्यव्याख्यानस्ययोग्यत्वा त्त्वयैः चतुर्भुजस्यैवपरमेश्वरस्वाभाविकविग्रहत्वंमन्यते तन्मते तद्विग्रहांतराणामनित्यत्वमर्थसिद्धं यैस्त्ववतारत्वसमयेदृष्टद्विभुजस्यापिस्वर्गारोहण समयेचतुर्भुजत्वंस्वीक्रियते तन्मतेभगवत्यवताराणामनित्यत्वं चतुर्भुजस्यैव वास्तविकत्वेनतद्विग्रहांतराणामर्थादैछिकत्वसिद्धेः तच्चभगवद्विग्रहमात्रनित्यत्ववोधकवाराहवचनविरुद्धं। "योयंस्मरतिसतद्रूपोभवति"यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजंत्यंतेकलेवरमित्यादिवचनविरुद्धं च अन्यरूपस्मर्त्तुर्देहांतेभगवद्रूपांतरप्राप्तेरनुपपत्तेः किंच विष्णुत्वमुपजग्मिवान् महार्णवेशयानोप्सुमांत्वंपूर्वमजीजन इत्यादिना विष्णुनारायणादी नामप्यवतारत्वोक्तेरुक्तरीत्या तद्विग्रहस्याप्यनित्यत्वंतुल्यं प्रसक्तमिति कृत्वासाकारत्वपक्षविघातेन निर्विशेषवादप्रसक्तिः यदितु न-

---

१ विप्रशापत्व।

चसविष्णुर्नारायणोवास्माकमुपास्यः किंतुनारायणपरः साक्षा-
द्वैकुंठनिलयोहरिः अर्चावतारतांप्राप्तो भक्तानां हितकाम्य-
येत्यादिवाक्यविषय इत्युच्यते तदा नारायणोपनिषदि महोप-
निषदिच नारायणाद्ब्रह्मरुद्राद्युत्पत्तेः श्रवणात्त्तसमानार्थ-
केषु ॥ "यस्यांभसिशयानस्य योगनिद्रामुपेयुषः नाभिहृदा-
म्बुजादासीद्ब्रह्मे" त्यादिपुराणवाक्येषु क्षीराब्धिशायिनो
ब्रह्मादिकारणत्वोक्तेः शास्त्रांतरेपिकारणवाक्यगतस्यनाराय-
णशब्दस्य सर्वशाखाप्रत्ययन्यायेन क्षीराब्धिशायिनिपर्यव-
सानात् "जगृहेपौरुषंरूपंभगवान्" इति तस्यापि च हरि-
प्रथमावतारत्वोक्तेरुक्तरीत्यातद्विग्रहस्याप्यनित्यत्वंसमानंननुनव
यमवतारभूतं चतुर्भुजमुपास्महे किंत्ववतारिणामतोनतत्रा
नित्यत्वप्रसक्तिरितिचेन्न द्विचत्वारि षड़ित्यत्र चतुर्भुजस्याप्य-
वतारत्वश्रुतेः उपनिषदंतरेषुतस्यावतारित्वा श्रुतेश्च ननु
"नारायणः परः साक्षाद्वैकुंठ निलयोहरिः अर्चावतारतांप्रा-
प्त" इत्यस्यवाक्यस्य मूलत्वेनतादृशीश्रुतिः कल्प्यतेइतिचेन्न
द्वयोरवतारित्वानिष्पत्तेः बलात्साकल्प्यते चेत्तदाक्लृप्तक-
ल्पितयोः क्लृप्तस्यबलीयस्त्वात् "उपासकानांकार्यार्थं ब्रह्म-
णोरूपकल्पनेतिक्लृप्त श्रुतिविरुद्धार्थ कत्वेनकल्पितायास्तस्याः
स्वार्थपरत्वबाधेनतद्गतवैकुंठशब्दस्य क्षीरार्णवपरत्वेनरमावैकुं-
ठपरत्वेनवानेतव्यत्वात्तद्गतपरशब्दस्यतु अर्चावताराऽपेक्षया-
स्वार्थलाभात् क्षीराब्धिशाय्यवतारित्वस्यान्यथा सिद्धित्वत्वै-

कुंठनिलयावतारित्वस्याप्यन्यथासिद्ध्यातद्वत्तस्याप्यवतारत्वो-
पपत्ते रुक्तरीत्यातत्राप्यनित्यत्वप्रसक्तेरवश्यंत्वयापि श्रीवाराह
वाक्यानुरोधेनसर्वेषांभगवद्विग्रहाणां नित्यत्वंस्वीकरणीयं
स्वीकृते च सर्वेषांनित्यत्वेपुनर्बहूनांमूलकारणत्वा नुपपत्तेरव-
श्यमेकेनमूलकारणेन भाव्यमिति पुनस्तज्जिज्ञासायां पूर्वापर
वाक्यानांपरस्परमविरोधेन वेदार्थविचारणसमये भगवद्विग्रहां-
तराणांमूल कारणभेदेन जगत्कारणत्वश्रुतेरपितेषां मन्यतरस्या
पिस्फुटमवतारित्वाश्रुतेः क्वचिच्छ्रुतस्यापिजगत्कारणत्वस्यो-
क्तरीत्यान्यथासिद्धेः श्रीरामचन्द्रस्यतु " उपासकानांकार्यार्थं
ब्रह्मणोरूपकल्पने " तिस्फुटमवतारित्वश्रुतेः तत्रचान्यथा
सिद्धिवचनानवकाशेन तद्वास्तवत्वोपपत्तेश्च इतिहासपुरा-
णादिवाक्यानांश्रुत्यनुयायित्वेन तदनुरोधेनैवनेतव्यत्वात
पुराणादिपठित विष्णुनारायणादिकारणत्वस्य श्रीरामकृष्णा-
दिविषयकप्रातीतिकमनुष्यत्वादि बुद्धिनिरासार्थपरत्वेनान्यथा-
सिद्धेः गीतायांस्वानन्यभक्तिलभ्यत्वेनोक्तस्यसहस्रबाह्वादि-
विशिष्ठस्य तथाभागवते नानावतारकारणत्वेनोक्तस्यसहस्र-
बाह्वादिविशिष्ठस्य तथा सहस्रशीर्षापुरुष इतिश्रुतस्य च तथा
विश्वरूपंपरंज्योतिर्ब्रह्मरूपमिति श्रुतस्यच तथाशंखादि-
धारिणश्चतुर्भुजस्य च द्विचत्वारिषडष्टादश द्वादशषोडश
अष्टादशामीकथिताः हस्ताःशंखादिभिर्युताः सहस्रांताइत्यत्र
श्रीरामावतारत्वश्रुतेः "श्रीरामस्यकलांशाद्वै अवतराभवन्तिहि

कोटिकोटिश्चकार्यार्थेसिंधौवीचीवत्वैमुने”इत्यादीनांउपासकानां कार्यार्थं ब्रह्मणोरूपकल्पनेत्यादि श्रुतिसमानार्थत्वेन समूलकत्वनिष्पत्तेःश्च तथाद्विभुजोरघुनंदनः द्विभुजः कुण्डलीरत्न माली धीरोधनुर्द्धरइत्यत्र तस्यद्विभुजत्वधनुर्धारित्व श्रुतेः तथापदंपरमंयांतितेचेत्यत्रमुक्ता मांप्राप्नुवंतिते इत्यत्र च तस्यैव मुक्तप्राप्यत्व श्रुतेश्चसिद्धं श्रीरामस्यनित्यद्विभुजत्वं सर्वावतारित्वं मुक्तप्राप्यत्वं च अथवाकिंवहूक्तिभिर्धृत्वा व्याख्याननिरतश्चिन्मयः परमेश्वरः अर्द्धमात्रात्मकोरामोब्रह्मानंदैकविग्रहः रामचन्द्रश्चिदात्मकः रमंतेयोगिनोऽनंतेसत्यानंदेचिदात्मनि एवंभूतंजगदाधारभूतंरामं वंदेसच्चिदानंद रूपमित्येवमादि श्रुतिभिः श्रीशार्ङ्गधारिणांरामं चिन्मयानंदविग्रहं विररामहातेजाः सच्चिदानंदविग्रह इत्येवमादि स्मृतिभिश्च सच्चिदानंदरूपित्वेनोक्तस्य श्रीरामद्विभुजविग्रहस्य अबाधितस्वरूपत्वं सत्यत्वमिति लक्षणस्य सत्यत्वस्य सर्वदाह्यबाधित्वनिष्पत्तेः तथास्वप्रकाशज्योतिर्मयत्वं चित्त्वमिति लक्षणस्य चित्त्वस्या विकारित्वोपपत्त्या विनाशित्व निष्पत्तेश्च द्विभुजत्व विनाशपूर्वकं चतुर्भुजत्वंनोपपद्यते अतोयः श्रीदशरथगृहे द्विभुजआसीत्सस्वर्गारोहण समये चतुर्भुजोबभूवेति वादिनांद्विभुजचतुर्भुजयोरौपाधिकत्व निरुपाधिकत्वाभिप्रायवतां वैष्णवमता नभिज्ञानां स्वपरंपरा ग्रहाभिनिवेशेनाविचारित श्रुतिस्मृति सिद्धांतानां मतमुक्तंतच्च श्रुतिस्मृति विरोधि-

त्वेन नादरणीयं सर्वासां श्रुतिस्मृतीनांपरस्पर विरोधपरिहारेण तदेकवाक्यता निष्पादनद्वारा सर्वशास्त्रसारार्थ निर्णायनिपुणैः पंडितशिरोमणिभिरितोप्य नादरणीयं तन्मतञ्चतुर्भुजस्यापि भगवद्वास्तव रूपत्वेनोपपद्यते नतुमांशक्यते द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषेति चतुर्भुजस्य विग्रहस्य प्राकृतचक्षुर्दृश्यत्वे नावास्तववत्वंज्ञापयित्वा तेनैवभगवता दिव्यंददामिते चक्षुःपश्यमेरूपमैश्वरमिति विश्वरूपस्य सहस्त्रभुजवतः वास्तव परमैश्वर विग्रहत्वं ज्ञापितंभवति तस्यसहस्त्रभुजस्यतुब्रह्मणो रूपकल्पनेत्यारभ्यद्विचत्वारिसहस्त्रांताः हस्ताइत्यंताभिः श्रुतिभिःद्विभुज रामाख्यस्यपरब्रह्मणोऽवतारत्वं ज्ञापितंभवति तस्मात्सर्वावतारिणो रामाख्यस्य ब्रह्मणोद्विभुज विग्रहस्यनित्यत्वनिष्पत्ते र्नतद्बाधपूर्वक चतुर्भुजत्वमुपपद्यते किंत्वौपाधिक नीलपीतादि रूपेणभास्यमानस्यवैदूर्यमणेरिवतस्य द्विभुजत्वेनवर्त्तमानस्यैवतत्तदुपासक कार्यार्थं चतुर्भुजादिरूपेण भास्यमानत्वमेव उपासकानां कार्यार्थं ब्रह्मणोरूपकल्पनेतिश्रुतिर्मणिर्यथाविभागेनेतिस्मृतिश्च तस्माद्द्विभुजत्वविग्रहस्यैव वास्तवत्वनिष्पत्तेः शंखादिधरशंखादिकं धृत्वाइत्यादीनां तद्धारणेतात्पर्य्यानुपपत्तेः शंखादीन्प्रकटीकृत्यतान्स्वसार्द्धं नीत्वापरपदंजगामेत्यर्थकत्वमुपपद्यते पंचायुधाश्चतेसर्वेययुः पुरुषविग्रहा इतितथैवस्मरणाच्चेत्येषादिक् ध्यान फलंसदृष्टांतमाह।

विश्वव्यापीराघवोयस्तदानीमन्तर्दधेशंख-
चक्रेगदाब्जे। धृत्वारमासहितः संवृतश्चसपत्त-
नःसानुजःसर्वलोकी ॥ ९३ ॥ तद्भक्तापे
लब्धकामाश्चमुक्तातथापदंपरमंयांतितेच ।

अत्रविश्वव्यापी अंतर्दधेइत्याभ्यांसविग्रहस्यैव राघवस्यसर्वव्यापकंसूचितं अशरीरिणः सर्वव्यापकस्यपरमपदगमनानुपपत्तेः पुनः सपत्तनः सर्वलोकीत्याभ्यां श्री अयोध्यापत्तेः सर्वलोकेश्वरत्वं सर्वलोकेश्वरस्यापितस्यायोध्यावासिमात्रप्राणिनांस्वधामप्रापकत्वेन स्वशरणागतानामेव परंपदप्राप्तियोग्यत्वंचसूचितंभवति विश्वव्यापी सर्वेलोकाः संत्यस्येतिसर्वलोकीराघवे रघुवंशेआविर्भूतोरामोयः सतदानींस्वर्गारोहणसमये शंखादिकांन्धृत्वा तदुपलक्षितस्तत्सहित इतियावत् द्विभुजयोरायुधचतुष्कधारणानुपपत्तेः वाल्मीकिनापिशंखादीनां तत्सार्द्धगमनत्वस्मरणाच्च शरानानाविधाश्चैवधनुंरायत्तमुत्तमं पंचायुधाश्चतेसर्वेययुः पुरुषविग्रहा इतिअत्रविश्वव्यापी अंतर्दधेइतिपरमपदगमनसमये विश्वव्यापित्वोक्त्येतिसूचितंभवति श्रीरामः स्वर्गारोहणसमये विश्वव्यापकत्वेनसूचित सर्वशरीरित्त्वेनसर्वशब्दवाच्याहं सर्वनियंतृसर्वप्रकाशकंमहातेजसं स्मरेन्मध्येदाशरथिं सहस्रादित्यतेजसं द्रष्टुमिच्छसियद्रूपंमदीयं भावनस्येदमित्याद्युक्तं

स्वभक्तरमणीयंरूपंप्रत्यक्षीकृत्य स्वधाम अगमत् इत्येवस्फुटयति सर्वलोकी सर्वलोकस्वामी प्रत्यक्षीकृतसर्वलोकस्वामित्वद्योतकरूपइत्यर्थः एतदभिप्रायकानि आगच्छविष्णोभद्रंते दृष्ट्याप्राप्तोसिमानद ! अथविष्णुर्महातेजाः पितामहमुवाचहेत्यादिकानिमहर्षिवचनानिसंति तत्र विष्णुशब्दः विश्वव्यापकत्ववचनः वेवेष्टीतिविष्णुरिति निरुक्तेः महातेजः शब्दस्तु तदाविष्कृततेजस्त्वस्यतत्रैव-"ततः प्रतिष्ठितोविष्णुः स्वर्गे लोके यथा पुरा येन व्याप्तमिदंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचर" मितितद्व्यापकत्वनिर्वचनेन तस्यचतुर्भुजविष्णुतः पार्थक्यसूचनान्नचतत्रविष्णुनामश्रुतेः अत्रापिशंखचक्रेगदाब्जेधृत्वेतितल्लिंगश्रवणात् स्वर्गारोहणसमये वैष्णवंचतुर्भुजं रूपंप्रकटीकृत्यस्वधाम्निगतइतिवाच्यं अत्रचतुर्भुजत्वाश्रवणात् तदानींचतुर्भुजाविष्करणत्वानुक्तेश्च प्रत्युतविवेशवैष्णवंतेजः सशरीरः सहानुज इतिसशरीरस्य व्यापकतेजोदधानत्व सूचनात् अथवासभ्रातृकस्यशरीरस्यतस्यतेजः शब्दोपलक्षिततेजोमयविष्णुधामप्रवेशत्वोक्तेश्च सहानुजइत्युक्तानुजानांविष्णुरूपधारणत्वानुपपत्त्या तत्साहचरितस्यतस्यापि विष्णुरूपधारित्वानुपपत्तेश्च अत्रोपनिषदि वाल्मीकीये च लक्ष्मणादीनांशेषशंखचक्ररूपधारणत्वानुक्तेस्तत्सहचारिणोरामस्यापि विष्णुरूपधारित्वानुपपत्तेः पुनश्चशरानानाविधाश्चैवधनुरायत्तसुत्तमं पंचायुधाश्चतेसर्वेययुः पुरुषविग्रहा-

इतितत्रैवशंखादीनांतत्सार्द्धगमन त्वोक्त्यात्राप्युक्तस्य शंखादि-
लिंगस्य तत्सार्द्धगमनोत्वोपपत्त्यार्थांतरपरत्वोपपत्तेः पुन-
श्च "महार्णवे शयानोप्सु मांत्वंपूर्वमजीजन रक्षांविधास्यन्
भूतानां विष्णुत्वमुपजग्मिवानि ति"राघवमुद्दिश्य विष्णवादि-
कारणत्वं विधाय पुनस्तमुद्दिश्य विष्णवादि कार्य्यविधाय-
कस्य महर्षेर्वचनेषून्मत्तप्रणीतत्ववदप्रमाणत्वप्रसक्तेश्च वेदे
वाल्मीकीये चराघवस्य द्विभुजत्व श्रुतेस्तत्रतच्चतुर्भुजत्वाश्रुतेश्च
अहंतवगृहेऽवतरिष्यामीति श्रीदशरथंप्रति विष्णूक्तेः मदव-
तारीतवगृहेऽवतारिष्यत्येवंतदनुक्तेश्चब्रह्मणोरूपकल्पनेत्यादि
श्रुतिविसंवादित्वेनाप्रमाणीकर्त्तुमयोग्यतयार्थांतरपरत्वेननेतव्य-
त्वात्तथा चाहमवतरिष्यामीति विष्णुवचनस्य आत्मा-
नंमानुषंमन्ये इतिवचनप्राप्ताया राघवेप्रातीतिक मनुष्यत्वादि
बुद्धेर्निरासार्थकत्वेनान्यथा सिद्धेर्मदवतार्यवतरिष्यतीत्यनु-
क्तेश्च भगवद्विषयिक कार्यकारणभेद निरासार्थकत्वोपपत्तेः
जगत्पालकस्यैवविष्णोः स्वभागग्रहणायावश्यं तद्यज्ञागमन-
त्वोपपत्तेश्च तदागमनानंतरं पुनस्तत्र तत्कारणस्या गमनात
आकाशवाणीश्रवणाद्वा भगवद्विषयक कार्यकारणयोर्भेदत्व
प्रसक्तेश्च "अथविष्णुर्महातेजा आगच्छ विष्णोभद्रंते इत्यादि
कानिवचनानितु उक्तार्थ पराणीतिमंतव्यं द्रष्टुमिच्छसि
यद्रूपंमदीयंभावनास्पद मित्यादिकंवाक्यं तु नतदाकृत्यंतर-
सूचकं किंतुदिव्यदृष्टिविषयतदपाररूपलावण्यादि-

विषयकं "तावत्कथंतरुणिमौलिमणे ! जनानांज्ञानंदृढ़भवति भामिनिरामरूपे" इतितत्रैव श्रीजानकीचरणरतेः श्रीराम-रूपज्ञानदार्ढ्यमात्र हेतुत्वोक्तेः तस्यास्तद्रूपांतरप्रापकत्वा नुक्तेश्च यदितुभावनास्पदं रामरूपमन्याकारं स्यात्तदातत्र-जानकीचरणरतेस्तद्दर्शनहेतुत्वमुक्तंस्यात पुनश्च स्फुर-त्कृपयातस्यरूपंतस्याः परात्परमिति जानकीपरात्पर रूप दर्शनानंतरं वाहू मृणालमंदखंडनपंडितौ ते इतितत्रोक्त-द्विभुजया जानक्या सहविहर्तूराघवस्यापिद्विभुजत्वोपपत्तेश्-चेतिसंक्षेपः तदेवमुक्तरूपाविष्कारीराघवः रमासहितः रमयति-स्वरमयितारमपिराममितिरमाजानकी तत्सहितइत्त्यादीना-मप्युपलक्षकरमाशव्दस्तासामपि श्रीरामसार्द्धगमनत्वोक्तेः संवृतः परिवारसहितः सपत्तनः नगरनिवासिसर्वप्राणि-सहितः सानुजोभ्रातृसहितः भ्रातृभिः सहदेवाभैः प्रविशश्वेतिस्मरणात् यथांतर्दधेस्वधामजगाम । तथापदंपरमं-यान्तीति द्राष्टांतवाक्ये अन्तर्धानपदस्थाने परपदप्रयोगात् किंचात्रसंवृतः सपत्तनइत्यादिश्रुतिः स्वनगरनिवासित्वेन स्वशरणागतानांस्वधामप्रापकत्वेन राघवस्य स्वशरणागंत-प्रापकत्वं प्राप्यत्वं च स्फुटंवदति यथानतथाकापिश्रुतिर्भग-वत्स्वरूपांतरस्य स्वशरणागतानांस्वधामप्रापकत्वंवदती त्यतः स्वशरणागतोपायत्वं तदुपेयत्वंचराघवेप्रतिष्ठितं तद्भक्तेति-तथातेनप्रकारेणयेकिंचिदनालोचितविशेषारतद्भक्ताः जग-

व्योमंत्रिणोत्याद्युक्तरीत्या तन्मंत्रजपतद्यंत्रपूजनतत्प्रधान-
पूजनादिभिस्तदेकभजनतत्परास्तेपि लब्धकामान् आकांक्षां
विनापि श्रीरामोपासनाप्रभावेणस्वतएवप्राप्तान् कामानभुक्त्वा-
अनेनश्रीरामभक्तानामिहापिभोग प्राप्तिरुक्ताभवति परमंपदं-
यांति तेचेतिचकारस्तद्भक्तसमुच्चयार्थः श्रीरामस्यभक्तेभ्योपि
स्वभक्तानुभक्तानुभक्तेषुप्रीत्याधिक्योक्तेः ममभक्तभक्तेषु-
प्रीतिरभ्यधिकायतइति तथा त्वद्भृत्यभृत्यपरिचारक
भृत्यभृत्यभृत्यस्यभृत्यइतिमांस्मरलोकनाथ अर्चयित्वा-
तुगोविन्दंतदीयान्नर्चयंतिये न तेविष्णुप्रसादस्यभाजनंदां-
भिकाजना इतिकिंचयथायोध्यानिवासिनःश्रीरामेण-
सरयूमवगाहयित्वा स्वसार्द्धं परमंपदंनीताः तथेदानींतना-
अपितद्भक्ता विश्वव्यापित्वसूचितेन हार्दपुरुषरूपेण रामेण-
सार्द्धंसुषुम्नयानाड्यातत्परंपदंयांतीत्ये तदपिविश्वव्यापिपदेन-
सूच्यते सरय्वासुषुम्नारूपत्वंतु ब्रह्मसंहितायामुक्तं सरयूः सुषु-
म्नैववहतीति किंचतद्भक्तायेलब्धकामाश्च मुक्ताहांतेपदंपर-
मंयांतितेचेत्येवमुक्तेपितद्भक्तानां देहांतेपरपदप्राप्तिनिष्पत्तेस्तथे-
तिदृष्टांतपदेनतेषां तत्सार्द्धंसुषुम्नैवतत्परमपदप्राप्ति सूचिता
भवतीत्यवधेयं चिन्मयइत्यारभ्य एतदंतत्रॄकूपाठस्य फलंद-
र्शयन्कैमुतिकन्यायेनतत्सर्वांगभक्तानां प्राप्तकाममुक्तिपूर्वकं
श्रीरामधामप्राप्तिंदृढयंति ।

इमाः ऋचः सर्वकामार्थदाश्चयेतेपठंत्यमला यांतिमोक्षं। येतेपठंत्यमलायांतिमोक्षम् ॥६४॥

इत्यथर्वणरहस्ये पूर्वतापिनीयोपनिषत्समाप्ता।

येसर्वकामार्थदायिनीरिमा ऋचःपठंति तेपिसर्वकामार्थान्प्राप्य निर्मलाभूत्वामोक्षंयांति तेपिनिर्मलामोक्षंयांति किमुक्तव्यंतत्सर्वांगभक्ताप्राप्तकामान् भुक्त्वापरमंपदंयांतीति- अभ्यासेऽमलपदोपादानात्तत्पाठकर्तृणामपि मोक्षप्राप्तिरवश्यं भविष्यतीतिसूचितं अभ्यासः पंचमोपनिषत्समाप्त्यर्थः अथवा इतिशब्दः पंचमोप निषत्समाप्त्यर्थः अभ्यासःपूर्वार्द्धसमाप्त्यर्थः इतिश्रीजानकीसहितश्रीरामोपदिष्टनिखिलवेदरहस्यस्यसकलमंत्रागमाचार्यत्व स्मृतेस्तत्संप्रदायप्रवर्त्तकस्य तदेकनिष्टत्वेनतदत्यंतप्रियस्य श्रीमद्धनुमतोदासत्वेनख्या तस्यतदनुयायिनश्च श्रीहनुमान्दासस्य शिष्येणतत्कृपादृष्ट्यवलोकितेन श्रीहरिदासाख्येन श्रीमद्रामचरणानुयायिनाकृते श्रीहनुमत्प्रसादज्ञात श्रीरामस्वरूप नामादितत्वप्रकाशके श्रीरामतापिनीयोपनिषद्भाष्ये पूर्वतापिनीयभाष्यं समाप्तम् ॥

शुभमस्तु।

श्रीसीतारामार्पणमस्तु।